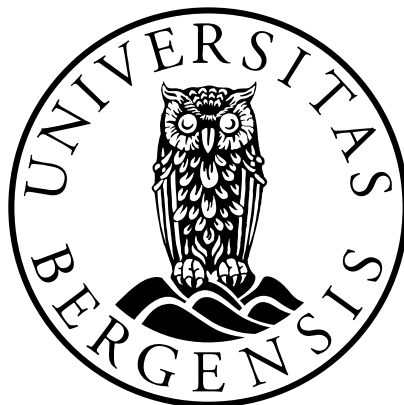

Utilregnelighet ved psykisk lidelse

*En analyse av regelutforming med særlig fokus
på kommende lovendring i straffeloven § 20*

Kandidatnummer: 167

Antall ord: 13747

JUS399 Masteroppgave
Det juridiske fakultet

UNIVERSITETET I BERGEN

08.06.2020

INNHALDSFORTEGNELSE

Innholdsfortegnelse	3
1 Innledning.....	5
1.1 Bakgrunn og aktualitet	5
1.2 Formål og sentrale problemstillinger.....	6
1.3 Metodologiske perspektiver	7
1.4 Fremstillingen videre.....	8
2 Begrepsdimensjonen	9
2.1 Betydningen av tilregnelighet og utilregnelighet	9
2.2 Psykisk lidelse som utilregnelighetsgrunn	10
2.3 Generelle begrunnelser for utilregnelighetsregelen i norsk strafferett	12
3 Regler for utilregnelighet ved psykisk lidelse: utgangspunkt.....	14
3.1 Utilregnelighetsreglenes rettslige betydning i strafferettssystemet	14
3.2 Ulike regelmodeller	15
4 Den historiske dimensjonen	17
4.1 Oversikt - norske utilregnelighetsregler fra da til nå	17
4.2 Reglene frem til Kriminalloven.....	17
4.3 Straffeloven 1902 og videreføringen i straffeloven 2005.....	18
4.4 Straffelovens gjeldende psykosevilkår	20
4.5 22. juli-rettsaken og kritikken mot gjeldende regler	21
4.6 NOU 2014: 10	22
4.7 Prop. 154 L og det endelige lovforslaget.....	23
5 Den komparative dimensjonen	25
5.1 Sammenligningsland	25
5.2 Utilregnelighetsregelen i Danmark.....	25
5.3 Utilregnelighetsregelen i England	26
5.4 Kort oppsummering.....	28
6 Verdidimensjonen	29
6.1 Valg av hensyn	29

6.2	Lovkravet: bærende for maktfordeling- og forutberegnelighetshensyn	29
6.3	Forutberegnelighet- og likebehandlingshensyn.....	30
6.4	Maktfordelingshensyn	31
6.5	Rimelig- og rettferdighetshensyn	31
6.6	Stigmatiseringshensyn.....	32
6.7	Funksjonalitetshensyn	32
7	Nærmere om straffelovens nye utilregnelighetsregel.....	33
7.1	Oversikt – regelen i sin helhet	33
7.2	Tilstandsvilkåret	34
7.3	Utilregnelighetsvilkåret	36
7.4	Vurderingsmomentene i tredje ledd	37
7.5	Kort oppsummering av den nye regelen i straffeloven § 20 annet ledd bokstav a.....	39
8	Analyse av den nye utilregnelighetsregelen.....	40
8.1	Oversikt	40
8.2	Begrepsmessige betraktninger.....	40
8.3	Historiske betraktninger	41
8.4	Komparative betraktninger.....	42
8.5	Verdimessige betraktninger.....	43
8.5.1	Sikrer den nye utilregnelighetsregelen forutberegnelighet og likebehandling?	43
8.5.2	Ivaretar den nye utilregnelighetsregelen maktfordelingshensyn?	45
8.5.3	Sikres rimelig- og rettferdighetshensyn i den kommende utilregnelighetsregelen?.....	46
8.5.4	Tar den nye utilregnelighetsregelen hensyn til risikoen for stigmatisering?.....	47
8.5.5	Oppfyller den nye utilregnelighetsregelen nødvendige funksjonalitetshensyn?	48
9	Avsluttende vurderinger	49
9.1	Er den nye utilregnelighetsregelen en god regel?.....	49
9.2	De lege ferenda: hvordan bør utilregnelighetsregelen utformes?.....	50
	Kilderegister	52

1 INNLEDNING

1.1 Bakgrunn og aktualitet

Tilregnelighet forklares som *skyldevne*, som er den grunnleggende evnen til strafferettslig handlemåte.¹ Lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff (straffeloven) fokuserer først og fremst på hvem som ikke besitter en slik ansvarlig handlemåte, nemlig de utilregnelige.² De fleste land har regler som definerer en gruppe lovbrøyttere som utilregnelige, og av denne grunn fritar dem fra straffansvar og straff. Utformingen av reglene er imidlertid et tema for stadig diskusjon. Reglene endres også relativt ofte og er ulike fra land til land. Særlig omdiskutert er reglene for utilregnelighet ved psykisk lidelse, som er denne oppgavens fokus.

I flere hundre år har norsk lovgivning inneholdt bestemmelser om at alvorlig psykisk syke ikke skal straffes på lik linje med andre lovbrøyttere.³ Det er bred enighet om at det norske strafferettssystemet skal fritta utilregnelige gjerningspersoner ved psykisk lidelse, men selve utformingen av reglene er omtvistet. Utilregnelighetsreglene har derfor blitt utredet kontinuerlig opp gjennom årene i Norge.⁴ Det er ikke uvanlig at det skjer større lovendringer etter katastrofer i et samfunn, og 22. juli-rettsaken var ikke et unntak.⁵ Rettsaken skapte en opphetet debatt omkring utformingen av norske utilregnelighetsregler og dette resulterte i at utilregnelighetsreglene nok en gang ble utredet og endret.⁶ Den 21. juni 2019 kunngjorde Stortinget nye regler om strafferettslig skyldevne,⁷ som er ventet å tre i kraft før årsskiftet.

Den kommende utilregnelighetsregelen har møtt hard kritikk fra representanter i sentrale institusjoner som eksempelvis domstolene, men også fra relevante fagmiljøer innenfor psykiatri, psykologi og rettsvitenskap.⁸ Å gi adekvate rettslige kriterier for hva som regnes som tilregnelighet og utilregnelighet er en vanskelig oppgave. Utilregnelighetsbegrepet knytter seg

¹ Gröning, Husabø og Jacobsen (2019) s. 482

² Se straffeloven § 20 første ledd bokstav a-d

³ Grøndahl og Stridbeck (2015) s. 36-37

⁴ Ibid. s. 348-349

⁵ Eksempelvis snudde attentatet mot Reagan i 1981 opp ned på lovgivningen i flere delstater, se Grøndahl og Stridbeck (2015) s. 350-351 for flere eksempler.

⁶ Gröning, Husabø og Jacobsen (2019) s. 497-498

⁷ Se endring ved lov nr. 48/2019

⁸ Se Innst. 296 L (2018-2019) s. 9 hvor Flertallet belyser kritikken mot endringsforslaget.

til en rekke mentale aspekt, samtidig som regelens utforming må ivareta ulike rettslige hensyn. I lys av kritikken som har blitt rettet mot kommende utilregnelighetsregel, er det viktig å diskutere utformingen av den grundig. Det vil denne oppgaven gjøre.

1.2 Formål og sentrale problemstillinger

Oppgavens formål er å klargjøre og vurdere utfordringer ved å utforme utilregnelighetsregler, med særlig fokus på kommende lovendring i straffeloven § 20 annet ledd bokstav a. Oppgavens hovedproblemstillingen er om den nye utilregnelighetsregelen er en god regel for å regulere utilregnelighet ved psykisk lidelse.

Underliggende og mer generelle spørsmål er hvordan utilregnelighet ved psykisk lidelse best forstås og bør reguleres. En analyse av utilregnelighetsregler kan omfatte mange ulike dimensjoner. I denne oppgaven vil den kommende utilregnelighetsregelen analyseres ut fra en begrepsdimensjon, en historisk dimensjon, en komparativ dimensjon, og en verdimessig dimensjon. Disse dimensjonene knytter seg også til ulike problemstillinger. En problemstilling er om den nye utilregnelighetsregelen bygger på en tilstrekkelig dekkende begrepsmessig forståelse av utilregnelighet ved psykisk lidelse. En annen sentral problemstilling om utilregnelighetsreglenes historie kan gi føringer for hvordan utilregnelighetsregelen bør utformes. Videre er en sentral problemstilling om andre lands regelutforming gir grunnlag for refleksjon over hvordan utilregnelighetsregler bør utformes i norsk lovgivning. Til sist er en sentral problemstilling om strafferettens verdigrunnlag sikres gjennom sentrale hensyn. Oppgaven vil her konsentrere seg om maktfordelingshensyn, forutberegnelighet- og likebehandlingshensyn, rimelig- og rettferdighets hensyn, stigmatiseringshensyn og funksjonalitetshensyn. Det er ikke tidligere foretatt en slik samlet analyse av den nye regelen.⁹

⁹ Gröning har analysert gjeldende utilregnelighetsregel i 'Tilregnelighet og utilregnelighet – begreper og regler' (2014), og kommentert proposisjonsforslaget i 'Hvordan skal vi avgjøre om alvorlig sinnslidelse innebærer utilregnelighet?' (2017). Se også Rosenqvist i 'Ytring – et lite klargjørende lovforslag' (2018), og Frøbergs redegjørelse av innholdet i kommende utilregnelighetsregel i 'De nye reglene om strafferettslig skyldevne' (2020).

1.3 Metodologiske perspektiver

Oppgavens problemstillinger krever juridiske avklaringer av gjeldende rett i tråd med alminnelig juridisk metode.¹⁰ Hovedfokuset er imidlertid på innholdet i den kommende utilregnelighetsregelen, og dette aktualiserer særlig rettsteoretiske og rettspolitiske spørsmål som krever en annen analytisk og normativ tilnærming.

Når det gjelder klarleggingen av gjeldende utilregnelighetsregel vil oppgaven støtte seg på de kilder som finnes. Ved kartleggingen av kommende utilregnelighetsregel er det en metodisk utfordring at lovendringen ikke er trådt i kraft. Regelens innhold er derfor ikke nærmere utpenslet i rettspraksis, og det er heller ikke utgitt veiledende rundskriv fra Riksadvokaten. Det finnes et bredt spekter av juridisk litteratur som analyserer gjeldende utilregnelighetsregel og utilregnelighetsinstituttet, men kun et fåtall forsøker å klargjøre den kommende utilregnelighetsregelen. De fleste juridiske artikler som kommenterer og analyserer lovendringen rettes mot innholdet i NOU 2014: 10 eller Prop. 154 L (2016-2017), men omfatter ikke justeringene i Innst. 296 L (2018-2019) som resulterte i lovvedtaket.¹¹

I denne oppgaven bygger innfallsvinkelen til utilregnelighet på strafferettsteori. Tradisjonelt krever norsk strafferett fire ansvarsvilkår for at en lovbrøyer kan holdes ansvarlig: handlingen må byte loven, det må ikke foreligge straffrihetsgrunn, gjerningspersonen må være tilregnelig og ha utvist skyld.¹² Det råder en diskusjon om holdbarheten til firedelingens systematikk, men det er bred enighet om at tilregnelighet er et grunnleggende vilkår for straffansvar.¹³ En alternativ strukturingsmåte er Gröning, Jacobsen og Husabøs tre avgjørende ansvarskategorier for straffansvar: kriminalisert gjerning, fravær av rettferdiggjøringsgrunner og fravær av unnskyldningsgrunner.¹⁴ Den sistnevnte ansvarskategorien handler om at visse gjerningspersoner ikke kan klandres sin urettmessige handling, og av den grunn unnskyldes og

¹⁰ Se nærmere om juridisk metode i Monsen (2012)

¹¹ Se i denne relasjon Rosenqvist (2018) s. 3 flg., Gröning (2017) s. 77 flg. og Gröning, Husabø og Jacobsen (2019) s. 497-499

¹² Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 194

¹³ Se Gröning (2014) s. 408

¹⁴ Strukturingsmåten ble først presentert i boken 'Frihet, forbrytelse og straff'. Se Gröning, Jacobsen og Husabø (2019) s. 96-97 for utfyllende forklaringer om de ulike ansvarskategoriene.

fritas fra straffansvar.¹⁵ Denne oppgaven benytter den alternative struktureringsmåten, som innebærer at utilregnelighet i det følgende forstås som en unnskyldningsgrunn.

For å besvare oppgavens hovedproblemstilling benyttes som nevnt fire analytiske dimensjoner. Dimensjonene bidrar til å avklare hvordan en utilregnelighetsregel bør utformes med fokus på den nye utilregnelighetsregelen. Ettersom oppgavens konsentrerer seg om utilregnelighet ved psykisk lidelse, avgrenses det mot de øvrige utilregnelighetsgrunnene som omfattes av straffeloven § 20. I tillegg avgrenser oppgaven mot utilregnelighet som følge av selvforskyldt rus.

1.4 Fremstillingen videre

I tillegg til denne innledningen inneholder oppgaven åtte kapitler. Kapitlene er strukturert ut fra de fire nevnte dimensjonene, hvor dimensjonene først presenterer utgangspunkter før de benyttes i en dypere analyse. I kapittel to fremheves den begrepsmessige dimensjonen som avklarer hvordan tilregnelighet og utilregnelighet skal forstås. Denne dimensjonen henger sammen med utgangspunkter for regler om utilregnelighet, som presenteres i kapittel tre. I kapittel fire benyttes den historiske dimensjonen til å belyse utviklingen av den norske utilregnelighetsregelen opp gjennom årene. Den komparative dimensjonen sammenligner den norske regelutformingen med danske og engelske utilregnelighetsregler i kapittel fem. I kapittel seks gir verdidimensjonen en oversikt over sentrale hensyn som utilregnelighetsregelen må bygge på. Det nærmere innholdet i straffelovens nye utilregnelighetsregel klargjøres først i kapittel syv, fordi regelen danner grunnlaget for den dypere analysen i kapittel åtte og ni. De fire dimensjonene benyttes som analytiske verktøy på den nye regelen i kapittel åtte, for å drøfte hvordan en utilregnelighetsregel bør utformes. Analysen samles i kapittel ni med en avveining av dimensjonenes bidrag, før hovedproblemstillingen besvares. Oppgaven avrundes med avsluttende refleksjoner omkring hvordan en god utilregnelighetsregel bør utformes.

¹⁵ Se nærmere i Gröning, Jacobsen og Husabø (2019) s. 484 flg.

2 BEGREPSDIMENSJONEN

2.1 Betydningen av tilregnelighet og utilregnelighet

Strafferetten skiller seg fra andre rettsområder fordi den har en særlig samfunnsetisk og moralsk karakter, hvor visse handlinger anses umoralske og etisk problematiske og derfor «fortjener» straffeforfølgning.¹⁶ Den som har utført en slik handling omtales gjerne som den «tilregnelige», mens de som unnskyldes sin handlemåte betegnes som «utilregnelige». For å forstå det nærmere innholdet i hvem som skal holdes ansvarlig sin handlemåte, må begrepene «tilregnelighet» og «utilregnelighet» avklares nærmere.

Tilregnelighetens moralske dimensjon innebærer at den enkelte borger har evnen til å forstå og respektere straffereglens begrunnelser og forutsetninger, og innrette sin handlemåte i tråd med disse. Strafferetten utgår fra at straffmyndige mennesker besitter en slik kapasitet og at de av den grunn kan holdes ansvarlige.¹⁷ At tilregnelighet er forutsetningen for straffansvar fremkommer tydelig i gjeldende straffelov § 20 første ledd første punktum:

«For å kunne straffes må lovbryteren være tilregnelig på handlingstidspunktet.»

Det er vanskelig å definere hva tilregneligheten nærmere innebærer.¹⁸ Utilregnelighetsreglene i Norge, og andre land for øvrig, har derfor angitt tilstander som innebærer *utilregnelighet* istedenfor å definere tilregnelighet. I forarbeidene og litteraturen benyttes imidlertid ofte «*skyldevne*» som en forklaring på tilregnelighet i betydning menneskers grunnleggende ansvarskapasitet.¹⁹ Ansvarskapasitet bygger ofte på antakelser om at mennesket har en iboende evne til fri og fornuftig tanke- og handlemåte, og er ansvarlig sine handlinger.²⁰

¹⁶ Gröning (2014) s. 409

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Se Andenæs, Rieber-Mohn og Sæther (2016) s. 288 hvor det påpekes at en allmenngyldig definisjon av tilregnelighet og utilregnelighet ikke er mulig.

¹⁹ Se eksempelvis NOU 1990: 5 s.45-46 og Gröning (2014) s. 404. Se også Innst. 296 L (2018-2019) hvor overskriften i straffeloven § 20 endres fra «*tilregnelighet*» til «*skyldevne*».

²⁰ Gröning (2014) s. 409

Det finnes imidlertid uenigheter om hvilke konkrete egenskaper som kreves for å ha skyldevne.²¹ En forståelse er at gjerningspersonen evner å la alminnelige overveielser styre ens handlingsvalg. Utilregnelighet uttrykker da at handlinger ikke er resultat av normal handlefrihet.²² En annen forståelse er at skyldevne krever en viss fornuftskapasitet.²³ Uansett synes det å være stor konsensus om at det sentrale for skyldevne er evnen til å vurdere og forstå riktigheten av sine handlinger og/eller å styre sine handlinger i tråd med denne forståelsen. Ut fra en slik betraktning innebærer begrepet tilregnelighet at gjerningspersonen har frihet og evne til å styre egne handlinger på en fornuftig måte, og lovbrudd er et resultat av at gjerningspersonen ikke har tatt i bruk denne evnen.

Ifølge forarbeidene er rommet for å konstatere utilregnelighet snevert. Det kreves et «*minstemål av modenhet, sjelelig sunnhet og bevissthet i gjerningsøyeblikket*» som forutsetning for ansvarskapasitet.²⁴ Når gjerningspersonen mangler, eller ikke oppfyller et minstemål av slike egenskaper finnes det ikke grunnlag for klander nettopp fordi gjerningspersonen ikke kan forventes å ha handlet annerledes. Med andre ord skal det lite til for å anses tilregnelig, og kun gjerningspersoner som er vesentlig mentalt avvikende er utilregnelige.²⁵

2.2 Psykisk lidelse som utilregnelighetsgrunn

Strafferettens utgangspunkt er altså at den enkelte borger har ansvarskapasitet, og er tilregnelig. Begrepet utilregnelighet må derfor forstås som et unntak fra forutsetningen om at mennesket har skyldevne. Psykisk lidelse er relevant som utilregnelighetsgrunn fordi lidelsen på en negativ måte «tar over» gjerningspersonens tankeprosesser. Særlig psykiske lidelser hvor evnen til realitetsoppfatning og realitetsforståelse brister er mulige utilregnelighetstilstander fordi lidelsen setter ansvarskapasiteten ut av spill.²⁶

²¹ Uenigheten skyldes ulikt syn på hva det vil si å være et fritt handlende menneske, se NOU 2014: 10, s. 86.

²² NOU 2014: 10 s. 86

²³ Ibid. Se også Gröning (2014) s. 409 og Andenæs, Rieber-Mohn og Sæther (2016) s. 288

²⁴ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 216

²⁵ Gröning: (2014) s. 409

²⁶ Ibid.

«Psykisk lidelse» er en medisinsk fellesbetegnelse for forskjellige typer lidelser som gir symptomer som påvirker tanker, følelser, atferd, væremåte og omgang med andre.²⁷ Imidlertid kan ikke enhver psykisk lidelse uten videre legges til grunn for at gjerningspersonen skal fritas fra straffansvar.²⁸ Den psykiske lidelsen må innebære et markant avvik fra normale tanker, følelser og handlinger for å virke inn på gjerningspersonens skyldbevne. Typisk vil en aktiv psykosetilstand gi sviktende, feilaktig eller bristende oppfatning- eller tolkning av virkeligheten. Evnen til å reagere og handle adekvat vil derfor være vesentlig svekket, samtidig som gjerningspersonen mangler evnen til fornuftig å korrigere sitt handlingsvalg. Et slikt fravær av fornuftskapasitet knyttes ofte til hallusinasjoner eller vrangforestillinger som andre mennesker ikke oppfatter tilsvarende.²⁹ Psykisk lidelse som utilregnelighetsgrunn synes derfor å dreie seg om en alvorlig sykdom på sinnet som gjør seg utslag i sterk påvirkning på den sykes tanker og handlinger.

Et spørsmål i denne sammenhengen er om psykiske lidelser som innebærer avvik i følelseslivet unnskyldes på lik linje med mentale avvik. Manglede empatiske evner kan ha innvirkning på fornuftskapasiteten til gjerningspersonen, fordi fraværet av slike egenskaper svekker evnen til å forstå og reagere adekvat på visse moralske handlingsnormer i samfunnet. Det indikerer at gjerningspersonen ikke har et minstemål av modenhet, sjelelig sunnhet eller bevissthet i gjerningsøyeblikket, og bør anses utilregnelig. Et omdiskutert eksempel er psykopati, en sammensatt personlighetsforstyrrelse som ofte karakteriseres gjennom manglende empatiske evner.³⁰ Tradisjonelt har oppfatningen i norsk strafferett vært at empatiske evner ikke er nødvendig for å innrette seg og handle i tråd med samfunnets moralske normer. Gjerningspersoner med psykopati har derfor som utgangspunkt blitt ansett å ha en iboende ansvarskapasitet, med mindre gjerningspersonens empatiske brist er så alvorlig at det påvirker gjerningspersonens virkelighetsforståelse.³¹ Likevel er det en viss oppfatning i juridisk teori at

²⁷ Gröning, Jacobsen og Husabø (2019) s. 494 med videre henvisning til Mykeltun, Knudsen og Mathiesen (2009), s. 15

²⁸ Gröning (2014) s. 412

²⁹ Gröning, Jacobsen og Husabø (2019) s. 494

³⁰ Morse (2008) s. 205

³¹ Ifølge Tilregnelighetsutvalget må det kreves mye før manglende empatiske evner fører til straffrihet, og at tilstander som mangler slike evner i sammenheng med andre psykiske avvik kan få omfattende konsekvenser som bør føre til straffrihet, se NOU 2014: 10 s. 130.

gjerningspersoner med psykopati ikke evner å forstå innholdet eller essensen i moralske normer, selv om de kjenner til konsekvensene ved å bryte samfunnets normer.³² Det argumenteres derfor for at det må skilles mellom psykopati der gjerningspersonen har en generell kapasitet til å forstå innholdet i sin handling, og der gjerningspersonen ikke evner å innrette seg samfunnets moralske normer.³³ Sistnevnte vil ikke ha fornuftskapasiteten som kreves for å anses tilregnelig, og bør heller ikke holdes ansvarlig sine handlinger. En slik forståelse tilsier at alvorlige tilfeller av psykopati, hvor gjerningspersonen ikke evner å innrette seg moralske normer, ikke bør klandres på lik linje med gjerningspersoner som forventes å ha ansvarskapasitet.

Kort oppsummert innebærer begrepet utilregnelighet et unntak fra utgangspunktet om tilregnelighet og straffansvar. Utilregnelighet ved psykisk lidelse krever at gjerningspersonen har et såpass bristende virkelighetsbilde at fornuftskapasiteten er vesentlig svekket. I noen få tilfeller kan psykisk lidelse som utilregnelighetsgrunn omfatte bristende empatiske evner, dersom det påvirker gjerningspersonens virkelighetsoppfattelse gjennom sviktende forståelse av moralske normer. Med andre ord omfatter unntaket fra straffansvar også tilfeller der gjerningspersonen har avvikende empatiske evner, under betingelse av at det har innvirkning på gjerningspersonens fornuftskapasitet.

2.3 Generelle begrunnelser for utilregnelighetsregelen i norsk strafferett

Den nærmere begrunnelsen for hvorfor noen gjerningspersoner skal unntas fra straffansvar varierer etter hvilken straffeteori man støtter. I norsk strafferett finnes det ulike forklaringsmodeller. En forklaringsmodell bygger på argumenter om allmenn- og individualprevensjon. Generelt innebærer prevensjonsargumentene at straffeforfølgning har en kriminalitetsforebyggende effekt som normskapende eller handlingsdirigerende, samtidig som straffeforfølgningen virker både avskrekkende og forbedrende for visse persongrupper. Ifølge denne forklaringsmodellen vil visse persongrupper, eksempelvis de alvorlig psykisk lidende, ikke respondere som ønsket på straffetrusselen. Straffetrusselen vil dermed ikke ha ønsket preventiv virkning og dette medfører at gjerningspersonen må fritas fra straffansvar.³⁴

³² Morse (2008) s. 209

³³ Ibid. s. 211-212

³⁴ Gröning (2014) s. 405

En annen forklaringsmodell er begrunnet i barmhjertighets- og humanitetsargumenter, som rettes mot at fengselsstraff ikke får tilsvarende rehabiliterende effekt på persongrupper med psykiske lidelser, sammenliknet med effekten på en normalt fungerende gjerningsperson. Denne forklaringsmodellen hviler altså på en betraktning om at det er urimelig og urettferdig å straffeforfølge visse personer med mentale avvik.³⁵

Selv om de nevnte forklaringsmodellene belyser viktige premisser om frihet fra straffansvar ved utilregnelighet, bygger norsk strafferett primært på en forklaringsmodell basert på skyldargumenter. Skyldprinsippet er et sentralt prinsipp i strafferetten, og handler om at den som kunne og burde ha handlet annerledes, og derfor kan klandres, skal holdes ansvarlig og straffes i tråd med den skyld vedkommende har vist.³⁶ Skyldargumentet forutsetter at personen som klandres for sin handling også kan holdes ansvarlig for sin handling.³⁷ Denne forklaringsmodellen begrunner dermed frihet fra straffansvar ved å kreve visse egenskaper hos gjerningspersonen. Kun når gjerningspersonen besitter visse egenskaper foreligger ansvarskapasitet. Mangler gjerningspersonen egenskapene, er det derimot ikke grunnlag for å kreve en annerledes handling. Gjerningspersonen kan derfor ikke klandres.³⁸ Argumenter om prevensjon og barmhjertighet kan også ha relevans i norsk strafferett, men må i så tilfelle benyttes ved siden av skyldargumenter.

³⁵ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 216

³⁶ Gröning, Jacobsen og Husabø (2016) s. 9

³⁷ NOU 1990: 5 s. 45-46

³⁸ Gröning (2014) s. 405

3 REGLER FOR UTILREGNELIGHET VED PSYKISK LIDELSE: UTGANGSPUNKT

3.1 Utilregnelighetsreglenes rettslige betydning i strafferettssystemet

En utilregnelighetsregel må fungere og forsvars ut fra den rettslige sammenhengen strafferettssystemet utgjør.³⁹ I tillegg har regelens praktiske funksjon i strafferettssystemet betydning for om en utilregnelighetsregel godtas, eller om den blir gjenstand for kritikk og nye endringsforslag.⁴⁰ For at en utilregnelighetsregel kan anses som god, må regelen derfor passe inn i strafferettssystemets etablerte rettslige normer, tradisjoner, institusjoner og aktører. Strafferettens tilregnelighetsvilkår fyller med andre ord flere funksjoner enn kun å avgrense hvem som er straffansvarlig.⁴¹

Som nevnt innledningsvis forstås utilregnelighetsreglene som unnskyldningsgrunner, hvilket innebærer at den utilregnelige gjerningsperson unnskyldes sin lovsbrytende handling fordi han ikke kan klandres. Utilregnelighetsreglene legges derfor til grunn for frifinnelse av gjerningspersonen. Strafferettens særreaksjoner retter seg mot gjerningspersoner som retten finner utilregnelig på handlingstidspunktet. For de psykisk lidende er det dom på overføring til tvungent psykisk helsevern som er aktuelt, jf. straffeloven § 62. Ifølge bestemmelsen kan særreaksjonen idømmes når det er nødvendig for å verne andres liv, helse eller frihet. Strafferettens utilregnelighetsregler gir dermed grunnlag for andre tvangsinngrep enn straff.

Fordi vurderingen av tilregnelighet og utilregnelighet forutsetter en type kunnskap om menneskets psyke som domstolen ikke nødvendigvis har, bistår sakkyndige retten i utilregnelighetsvurderingen. Etter lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangen i straffesaker (straffeprosessloven) § 139 første ledd skal det oppnevnes en sakkyndig, med mindre retten

³⁹ Ibid. s. 418

⁴⁰ Ibid. s. 423

⁴¹ Ibid., hvor det forklares at utilregnelighetsreglene blant annet på normplan må fungere på premisser som strafferettssystemet prinsippstrukturer setter, eksempelvis reglenes utforming må vurderes i relasjon til idealer om rettsikkerhet, og til funksjonsdelingen mellom rettens aktører.

finner det nødvendig å oppnevne to.⁴² De sakkyndige gis mandat til å kartlegge og konkludere om siktede har en så alvorlig sinnslidelse at vilkåret for utilregnelighet er oppfylt.⁴³ Dette gjøres i tråd med faglig-medisinske termer som beskrevet i ICD-10-systemet.⁴⁴ Spørsmålet om tilregnelighet og utilregnelighet er derfor nært tilknyttet psykiatriske- og medisinske vurderinger i norsk strafferett.

3.2 Ulike regelmodeller

Det er i teorien omtvistet hvordan utilregnelighetsregler skal utformes, og ulike land har ulike løsninger for utilregnelighetsreglens innhold.⁴⁵ Det finnes to idealtypiske varianter som fører til ulike løsninger for utformingen av utilregnelighet. Disse to variantene omtales som det medisinske prinsipp og det blandede prinsipp.

Utilregnelighetsregler forankret i et medisinsk prinsipp innebærer at gjerningspersonens handlingsevne knyttes opp mot visse medisinske- eller biologiske tilstander. Tilstanden må foreligge på handlingstidspunktet, men en nærmere innvirkning på lovbruddet er uten betydning.⁴⁶ Dersom den aktuelle tilstanden konstateres på handlingstidspunktet, følger automatisk frihet fra straffansvar. Det er derfor ikke avgjørende om gjerningspersonen forstod konsekvensene av handlingen, eller om den var motivert av en psykisk lidelse. I gjeldende straffelov § 20 første ledd er utilregnelighetsgrunnene listet opp på denne måten, eksempelvis i bokstav b er den som på handlingstiden var «*psykotisk*» fritatt fra straffansvar. Det medisinske prinsipp har i norsk strafferettspraksis vært dominerende i lang tid.⁴⁷

Mens det medisinske prinsipp kun krever en bestemt tilstand, krever det blandede prinsipp at gjerningspersonen var i en spesifikk tilstand og at tilstanden innvirket på gjerningspersonen og/eller handlingen på en bestemt måte.⁴⁸ Med andre ord må gjerningspersonens tilstand ha hatt

⁴² I noen tilfeller oppnevning påbudt etter straffeprosessloven § 165 annet ledd. Se også Frøberg (2020) s. 170 for eksempler på tilfeller hvor dette aktualiseres.

⁴³ Se nærmere om mandatet i NOU 2014: 10 s. 26-31

⁴⁴ ICD-10 er den internasjonale statistiske klassifikasjonen av sykdommer og relaterte lidelser, se Malt (2019).

⁴⁵ Gröning, Jacobsen og Husabø (2019) s. 487. Se også Gröning (2019) s. 317 flg.

⁴⁶ Gröning, Jacobsen og Husabø (2019) s. 487

⁴⁷ Ibid. s. 488

⁴⁸ Ibid. s. 487

betydning for lovbruddet. Regler som bygger på det blandede prinsipp inneholder derfor ulike tilleggskriterier som definerer hvilke effekter tilstanden må ha hatt på gjerningspersonen og/eller handlingen. Det er her vanlig å knytte prinsippet til såkalte psykologiske- og/eller kausalkriterier. Psykologiske kriterier angir hvordan tilstanden må ramme gjerningspersonens handlingsevner, typisk evnen til å forstå og kontrollere egne handlinger. Kausalitetskriterier krever en direkte sammenheng mellom avvikstilstanden og handlingen, der lovbruddet må være et resultat av gjerningspersonens avvikstilstand.⁴⁹ Også mer generelt legger det blandede prinsipp opp til at sammenhengen mellom handlingen på gjerningstidspunktet og tilstanden må vurderes.⁵⁰

Utilregnelighetsreglene kan med andre ord utformes på mange måter. Det er stor variasjonsbredde i teoretiske oppfatninger om hva som er den beste utformingen av utilregnelighetsregelen, hvilket illustrerer at det ikke finnes noen fasit på hvilken utforming som er den riktige. Strafferettens utilregnelighetsregler skal avspeile de underliggende begrepene om tilregnelighet og utilregnelighet, og utformingen som velges henger ofte sammen med hvilke hensyn som vektlegges for å få en god, treffsikker regel. Valget mellom et medisinsk og et blandet prinsipp behøver derfor ikke kun å forstås som et uttrykk for ulike syn på utilregnelighetens vesen, men mer som et regulerings teknisk valg av hva som best treffer gruppen av utilregnelige.⁵¹

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ NOU 2014: 10 s. 22

⁵¹ Gröning (2014) s. 416

4 DEN HISTORISKE DIMENSJONEN

4.1 Oversikt - norske utilregnelighetsregler fra da til nå

I norsk strafferett har det medisinske prinsippet vært paradigmet for den norske reguleringen av utilregnelighet.⁵² Utilregnelighet har blitt definert gjennom medisinske tilstander som innebærer utilregnelighet, uten at tilstandens nærmere innvirkning på lovbruddet har betydning.⁵³ I det følgende vil utilregnelighetsregelens historie i norsk strafferett gjennomgås, og det belyses hvordan regelen har møtt sterk kritikk opp gjennom årene og hvordan dette i nyere tid ledet til en stor lovendring.

4.2 Reglene frem til Kriminalloven

Spørsmålet om tilregnelighet ble aktualisert allerede i de gamle landskapslovene, eksempelvis Frostatingloven som ble nedskrevet rundt år 1260. Her fantes kapitler om mentale avvik.⁵⁴ Regler som omhandlet mentale avvik kan også spores i Den Norske lov fra 1687 som inneholdt to bestemmelser som unntok gjerningspersonen fra dødsstraff dersom han var i «*Vildelse eller raserj*».⁵⁵ Sett i dagens lys kunne ordlyden antakeligvis blitt kategorisert som psykosetilstand, men det var først utover 1700-tallets opplysningstid at medisinen fikk sitt inntog og utfordret juridiske vurderinger av mentale avvik.⁵⁶ Ved inngangen til 1800-tallet ble det mentale smått integrert i det kroppslige, som utviklet en forutsetning om at kroppseksperten – legen – hadde en ekspertise som var relevant for retten.⁵⁷ Eksempelvis ble det i 1822 benyttet en håndbok i lovkyndighet hvor det het at «*Alle Slags Afsindige*» var fritatt fra å dømmes etter straffeloven. Dersom det skulle oppstå tvil hvorvidt gjerningspersonen var «*Afsindig*», skulle det ifølge håndboken hentes råd fra lege. Det var derfor legene som skulle veilede retten når de stod ovenfor en mulig «*afsindig*» lovbryster.⁵⁸ Allerede her kan man se at fokuset rettes mot

⁵² Gröning (2019) s. 322

⁵³ Ibid. s. 321

⁵⁴ Eksempelvis i Frostatinglovens artikkel 31 bolk IV hvor gjerningspersonen forvises fra landet etter han var kommet «*til vitet*», se Gran (2015) s. 69

⁵⁵ Isteden skulle gjerningspersonen betale full bot til den døde arvinger, jf. NL 6-6-17, se Skålevåg (2016) s. 20 og 27

⁵⁶ Gran (2015) s. 80-88

⁵⁷ Grøndahl og Stridbeck (2015) s. 41

⁵⁸ Skålevåg (2016) s. 34

gjerningspersonens skyldevne, og at det sakte etableres et medisinsk prinsipp i norsk strafferett.⁵⁹

Lov 22. august 1842 nr. 12 om forbrytelser (kriminalloven) videreførte landskapslovene- og landslovenes prinsipp om at gjerningspersoner med mentale avvik ikke skulle straffes, men inneholdt mer detaljerte regler for tilstander som unnskyldte den lovsbrytende handlingen.⁶⁰ De «*Galne eller Afsindige*» og de uten «*Forstandens Brug ved Sygdom eller Aldersdomssvaget er berøvet*» skulle fritas straffansvar uavhengig om det var sammenheng mellom lovbruddet og den psykiske lidelsen.⁶¹ Samtidig kunne «*Sygdom som berøvet den Syge Forstandens brug*» og «*Alderdoms-Svagthed*» gi grunnlag for straffritak, hvilket ga rom for skjønnsmessige vurderinger.⁶² Reglene bygget på preventive synspunkt, hvor legene fikk ansvaret om å uttale seg om straffens virkning på den aktuelle gjerningspersonen.⁶³ Gjennom en absolutt og en fakultativ regel bygget utilregnelighetsreglene både på et medisinsk- og et blandet prinsipp,⁶⁴ som medførte at kriminalloven ble kritisert for å åpne for en uklar rettstilstand.⁶⁵ Kriminallovens utilregnelighetsregler ble derfor revidert og opphevet med straffeloven 1902, hvor en ny utilregnelighetsregel ble innført.

4.3 Straffeloven 1902 og videreføringen i straffeloven 2005

Ved lov 22. mai 1902 nr. 10 om straff (straffeloven) ble uttrykket «*sinnssyk*» det nye avgjørende vilkåret for ansvarsfrihet.⁶⁶ Uten nærmere vurdering av tilstandens innvirkning på lovbruddet, skulle den sinnssyke frifinnes for straffansvar. Regelen var absolutt.⁶⁷ Samtidig rådet en fakultativ lovregel, som fritok gjerningspersoner som var «*utilregnelig paa grund av mangelfuld udvikling av sjælsevnene eller svækkelse eller sygelig forstyrrelse på disse*».⁶⁸ En lovrevisjon i 1929 fjernet imidlertid den fakultative regelen og strammet inn den absolutte

⁵⁹ Ibid. s. 34-35 og 63

⁶⁰ Syse (2006) s. 161

⁶¹ Se kriminalloven § 2

⁶² Syse (2006) s. 161

⁶³ Skålevåg (2016) s. 61

⁶⁴ Gröning (2019) s. 322 med videre henvisning til Gran og Skålevåg

⁶⁵ Se Skålevåg (2016) s. 64-66 hvor det redegjøres for ulike tolkninger av lovregelen

⁶⁶ Se straffeloven § 44

⁶⁷ Gröning (2019) s. 322-323

⁶⁸ Ibid.

regelen, ved å innføre tre ulike utilregnelighetsgrunner hvorav «*sinnssykdom*» var en av disse. En av grunnene til at den fakultative lovregelen ble fjernet var at regelen ikke satt noen skranke for dommerskjønnet, som i verste fall kunne åpne for en vilkårlig domstolprosess.⁶⁹ I tillegg bygget endringen på argumenter om at helsevernet ikke hadde mulighet til å motta gruppen lovbrøyttere som ikke var «*sinnssyke*», og sikring måtte for disse skje gjennom bruk av straff. Lovendringen ble derfor basert på retts tekniske hensyn og argumenter om samfunnsvern.⁷⁰ Ved revisjonen ble det medisinske prinsipp fullstendig etablert i norsk strafferett.⁷¹

I 1997 ble ordlyden «*sinnssykdom*» endret til «*psykotisk*» i en ny revisjon, for å samsvare bedre med akseptert språkbruk. Regelen skulle fortsatt omfatte realitetsbristene sinntilstand, og det ble derfor foreslått å innlemme sentrale kjennetegn for ansvarsfiende psykose i lovteksten.⁷² Gjennom presiseringen av kjennetegnene ble forskjellen mellom å ha en diagnose på psykoselidelse og det å være psykotisk fremhevet, og tydeliggjorde at en person med psykoselidelse kunne være relativt velfungerende med medisiner. Justisdepartementet anså imidlertid forslaget om presisering som unødvendig, fordi det måtte forventes at rettsanvendere hadde kjennskap til kjennetegn ved psykotiske tilstander og at en presisering ville være mer forvirrende enn opplysende.⁷³ Under revisjonen ble igjen et behov for en fakultativ straffritaksregel vurdert, men også dette forslaget ble avvist. Avvisningen ble begrunnet i at en skjønsmessig regel på området for psykisk lidende var vanskelig å avgrense og ga økt risiko for ulik rettspraksis. En utilregnelighetsregel måtte etter departementets syn forbeholdes tilstander hvor det ikke rådet tvil om grunnlaget for frihet fra straffansvar.⁷⁴

Lovendringen som trådte i kraft i 2002 omfattet derfor kun endringen fra «*sinnssyk*» til «*psykotisk*»,⁷⁵ som ble videreført i straffeloven 2005 § 20 første ledd annet punktum bokstav b. Frem til dags dato har psykosetilstanden vært det rådende kriteriet for om gjerningspersonen kan unnskyldes sin lovsbrytende handling på grunnlag av psykisk lidelse.

⁶⁹ Se NOU 2014: 10 s. 116-117

⁷⁰ Gröning (2019) s. 323

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid. s. 328

⁷³ Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 28-29

⁷⁴ Innst. O. nr. 34 (1996-1997) s. 6-7

⁷⁵ Se endring ved lov 11/1997 § 44

4.4 Straffelovens gjeldende psykosevilkår

Etter gjeldende straffelov § 20 første ledd andre punktum bokstav b er ikke gjerningspersonen tilregnelig dersom vedkommende på handlingstidspunktet er «psykotisk». Uttrykket «psykotisk» knytter seg til det medisinske psykosebegrepet som omfatter en stor og sammensatt gruppe psykoselidelser, men krever en aktiv psykosetilstand.⁷⁶ I forarbeidene til reformen av 1997 blir innholdet i psykosevilkåret omtalt slik:

«Evnen til å reagere adekvat på vanlige inntrykk og påvirkninger mangler. Den psykotiske mister ofte kontrollen over tanker, følelser og handlinger.»⁷⁷

Som utgangspunkt skal lovens psykosevilkår forstås ut fra den til enhver tid gjeldende medisinske forståelsen av «psykose».⁷⁸ Likevel er «psykotisk» i straffeloven et rettslig begrep, som krever nærmere utpensling. Bestemmelsen krever at gjerningspersonen var psykotisk «på handlingstidspunktet», som innebærer at psykosetilstanden var aktiv på tidspunktet for den straffbare handlingen. Med andre ord må den psykiske lidelsen manifestere seg ved psykosesymptomer på gjerningstidspunktet.⁷⁹

Dersom gjerningspersonen diagnostieres som aktivt psykoselidende følger imidlertid ikke straffritak uten videre, ettersom diagnosen ikke er avgjørende.⁸⁰ For at utilregnelighet skal foreligge må de psykotiske symptomene ha vært så fremtredende og alvorlige at lovbyrteren var «psykotisk» i lovens forstand.⁸¹ Med andre ord må det innfortolkes et krav til symptomtyngde i vilkåret, hvilket innebærer at gjerningspersonen mangler eller har en vesentlig bristende evne til å vurdere forholdet til omverdenen på en realistisk måte.⁸² Først når retten konkluderer med at det foreligger en aktiv og symptomtung psykoselidelse på handlingstidspunktet, ofte med støtte i medisinske undersøkelser som er gjennomført av rettsoppnevnte sakkyndige, skal gjerningspersonen frifinnes. En slik frifinnelse skal da skje

⁷⁶ NOU 2014: 10 s. 47 og Andenæs, Rieber-Mohn og Sæther (2016) s. 302

⁷⁷ Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 22

⁷⁸ Gröning, Jacobsen og Husabø (2019) s. 495 med videre henvisning til NOU 2014: 10 s. 97

⁷⁹ Gröning, Jacobsen og Husabø (2019) s. 495-496

⁸⁰ Se Grøndahl og Stridbeck (2015) s. 19 hvor det påpekes at diagnosen er kun en indikasjon på hva slags psykisk lidelse som ligger bak gjerningspersonens tilstand på handlingstidspunktet

⁸¹ Andenæs, Rieber-Mohn og Sæther (2016) s. 304

⁸² NOU 2014: 10 s. 51

uavhengig av hvordan og hvorvidt psykosetilstanden hadde innvirket på handlingen.⁸³ At strafferettslig utilregnelighet i straffelovens § 20 utelukkende er avhengig av psykosetilstandens symptomgrad er nettopp det som uttrykker at regelen bygger på et medisinsk prinsipp.⁸⁴ Dette ble satt på prøve i 22. juli-rettsaken.

4.5 22. juli-rettsaken og kritikken mot gjeldende regler

Det dominerende temaet i 22. juli-rettsaken var tilregnelighetsspørsmålet. Aktoratet la ned påstand utilregnelighet på grunn av psykisk lidelse, mens forsvaret påstod det motsatte. Begge påstandene bygget på sakkyndige rapporter hvor den ene konkluderte med aktiv psykosetilstand og den andre konkluderte med personlighetsforstyrrelse uten innvirkning på gjerningstidspunktet.⁸⁵ Førstnevnte rapport skapte en kritisk debatt i mediebildet og uttrykte offentlighetens utfordringer med å unnskyldte handlingene til gjerningspersonen.⁸⁶ Etter omfattende vurderinger konkluderte retten med at tiltalte var tilregnelig.⁸⁷

I tiden etter 22. juli-rettsaken ble utilregnelighetsreglene særlig utfordret. Rettsaken igangsatte en opphetet diskusjon omkring hvilke psykiske avvikstilstander som burde kvalifisere for frihet fra straffansvar. Det ble også rettet fokus mot hvem som skulle ha siste ord i utilregnelighetsvurderingen: legen eller dommeren.⁸⁸ Gjeldende straffelov § 20 bokstav b høstet bred kritikk for å være stigmatiserende, mangle adekvat avgrensning av hvem som bør anses som utilregnelig og for å gi sakkyndige stor innflytelse.⁸⁹ Kritikken knyttet seg også til psykosebegrepets utforming, hvor blant annet utelatelsen av å presisere psykosevilkåret ved 1997-reformen omtales som uheldig.⁹⁰ I tillegg har det blitt rettet kritikk mot at regelen kan

⁸³ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 217

⁸⁴ Syse (2006) s. 166

⁸⁵ RG. 2012 s. 1153, avsnitt 6.2 s. 74

⁸⁶ Skålevåg (2016) s. 196

⁸⁷ Ibid. s. 103

⁸⁸ Grøndahl og Stridbeck (2015) s. 350

⁸⁹ Gröning (2017) s. 78

⁹⁰ Gröning, Jacobsen og Husabø (2019), s. 497 med videre henvisning til Rosenqvist (2012) s. 844. Se også punkt 4.3

misforstås når det gjelder skillet mellom det å ha en psykosediagnose og det å være aktiv psykotisk i gjerningsøyeblikket.⁹¹

I kjølvannet av 22. juli-rettssaken ble det oppnevnt et utvalg (heretter Tilregnelighetsutvalget) med mandat til blant annet å vurdere gjeldende utilregnelighetsregler og ta stilling til hvordan strafferettslige utilregnelighetsregler bør utformes.⁹²

4.6 NOU 2014: 10

I NOU 2014: 10 ble det foreslått en utilregnelighetsregel som presiserte lovens psykosevilkår og omfattet enkelte tilstander som likestilles med psykose. Etter Tilregnelighetsutvalgets oppfatning ville en slik presisering sikre forutberegnelighet.⁹³ Forslaget var:

«Den som retten anser for å ha vært psykotisk på handlingstiden eller i en tilstand som med hensyn til sviktende funksjonsevne, forstyrret tenkning og for øvrig manglende evne til å forstå sitt forhold til omverdenen, må likestilles med å være psykotisk, er ikke strafferettslig ansvarlig.»

Tilregnelighetsutvalget mente det prinsipielt avgjørende var hvorvidt tilstanden hadde en så sterk innvirkning på gjerningspersonen at klander ikke er rimelig. Forslaget bygget derfor på betraktninger om at når en person er dypt påvirket av symptomer vil også grunnleggende forutsetninger for å idømme straffansvar svikte.⁹⁴ På dette grunnlaget ble en avgrensning til kun psykosetilstanden ansett for snevert.⁹⁵ Lovforslaget justerte dermed utilregnelighetsnormen slik at tilstrekkelig alvorlige tilstander falt innenfor, samtidig som det ble klargjort at det skulle mye til for å anses utilregnelig.

NOU 2014: 10 fulgte opp mye av kritikken som rettes mot gjeldende utilregnelighetsregel, ved å klargjøre at kun gjerningspersoner med markante symptomer er utilregnelig. Forslaget ble imidlertid forkastet av Justis- og beredskapsdepartementet.

⁹¹ Ibid. s. 496. Se også Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) hvor det uttales feilaktig at det rettslige begrepet psykose er tilstander som psykiatrien til enhver tid regner som psykose.

⁹² NOU 2014: 10 s. 36-38

⁹³ Ibid. s. 138-141

⁹⁴ Ibid. s. 111

⁹⁵ Ibid.

4.7 Prop. 154 L og det endelige lovforslaget

Justis- og beredskapsdepartementet (heretter departementet) foreslo i Prop. L 154 (2016-2017) å fjerne psykosevilkåret helt, til fordel for en regelutforming basert på et «*modifisert blandet prinsipp*». ⁹⁶ Ifølge departementet var ikke psykosebegrepet tilstrekkelig egnet til å ivareta rimelighetsbetraktningene som utilregnelighetsregelen hviler på. ⁹⁷ Lovforslaget gikk derfor ut på at gjerningspersonen måtte anses «*utilregnelig*» på grunn av «*alvorlig sinnslidelse*». Dette skulle vurderes helhetlig hvor sentrale momenter var «*graden av svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne*». Etter departementets syn ville en rettslig term som ga retten rom for skjønnsutøvelse resultere i en treffsikker avgrensning av hvem som anses utilregnelige. ⁹⁸

Lovforslaget til departementet høstet imidlertid massiv kritikk fra fagmiljøene, hovedsakelig for regelens skjønsmessige utforming. ⁹⁹ I tillegg mente flere faggrupper at begrepet «*alvorlig sinnslidelse*» ville komme på kant med tilsvarende begrepsbruk i lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (psykisk helsevernloven) § 3-3, og derfor omfatte flere enn dem som skal fritas for straffansvar. ¹⁰⁰

Kritikken resulterte i en justering av ordlyden fra «*alvorlig sinnslidelse*» til «*sterkt avvikende sinnstilstand*», men ble ellers ikke tatt til følge. Flere av fagmiljøene opprettholdt sin opprinnelige kritikk og ønsket forslaget sendt tilbake på høring. ¹⁰¹ I Innst. 296 L (2018-2019) stilte flertallet seg bak kritikken, men mindretallet ønsket lovforslaget vedtatt. Den 4. juni 2019 ble mindretallets justerte lovforslag vedtatt som lov i Stortinget. ¹⁰² Følgende lovsutforming ble vedtatt i Lovvedtak 60 (2018-2019):

⁹⁶ Prop 154 L (2016-2017) s. 55

⁹⁷ Ibid. s. 65, hvor det uttales at «*psykotisk*» er uegnet som kriterium for avveining av om det er rettferdig og etisk forsvarlig å holde gjerningspersonen strafferettslig ansvarlig

⁹⁸ Ibid. s. 53

⁹⁹ Se bl.a. Gröning (2017) s. 77-85, Rosenqvist (2018) s. 3-7 og Gröning, Jacobsen og Husabø (2019) s. 497-499

¹⁰⁰ Se bl.a. Rosenqvist (2018) s. 5

¹⁰¹ Begrepet ble foreslått endret uten å ha vært på alminnelig høring, se Innst. 296 L (2018-2019) s. 9

¹⁰² Se Stortingets voteringsresultat på <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/Voteringsoversikt/?p=69169&dnid=1>

«§ 20 Skyldevne

Den som på handlingstidspunktet er under 15 år, er ikke strafferettslig ansvarlig.

Det samme gjelder den som på handlingstidspunktet er utilregnelig på grunn av

- a) Sterkt avvikende sinnstilstand*
- b) sterk bevissthetsforstyrrelse eller*
- c) høygradig psykisk utviklingshemming.*

Ved utilregnelighetsvurderingen etter annet ledd skal det legges vekt på graden av svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne [...]»

Lovendringen viser at den nye utilregnelighetsregelen bryter med en lang tradisjon for en medisinsk utforming i norsk strafferett. Denne lovendringen blir grundigere forklart i kapittel syv og analysert i kapittel åtte. Norge føyer seg nå inn i rekken av vestlige land som opererer med et blandet prinsipp i en eller annen variant.¹⁰³

¹⁰³ Grøndal og Stridbeck (2015) s. 351

5 DEN KOMPARATIVE DIMENSJONEN

5.1 Sammenligningsland

Den norske utilregnelighetsregelen har vært unik i internasjonal sammenheng nettopp fordi det medisinske prinsippet har stått sterkt. Det er derfor interessant å se hvordan andre land uten tilsvarende tradisjon har valgt å utforme sine utilregnelighetsregler. Denne oppgaven valgt Danmark og England som sammenligningsland.¹⁰⁴ Danske utilregnelighetsregler er av interesse fordi reglene åpner for stor grad av dommerskjønn, i likhet med den nye utilregnelighetsregelen i Norge. Engelske utilregnelighetsregler er interessant å sammenligne med fordi landet i motsetning til Norge har valgt en typisk blandet modell.

5.2 Utilregnelighetsregelen i Danmark

Danmark bygger i stor grad på samme grunnforutsetninger- og begrunnelser som norsk strafferett. Landene har også generelle likhetstrekk i lovgivningen som følge av det nordiske lovsamarbeidet.¹⁰⁵ Danmark har likevel valgt en annen utforming av utilregnelighetsregelen enn Norge. Det grunnleggende vilkåret for straffrihet i dansk strafferett er om gjerningspersonen på handlingstidspunktet led av «*sindssygd*» eller en annen tilstand «*der må ligestilles hermed*».¹⁰⁶ Kriteriet «*sindssygd*» er ensbetydende med det psykiatriske begrepet psykose, mens «*ligestillede tilstande*» omfatter tilstander som har en tilsvarende påvirkning av virkelighetsoppfatningen som psykoser.¹⁰⁷ I motsetning til den norske utilregnelighetsregelen stilles det ikke krav til symptomtyngde i de danske utilregnelighetskriteriene.¹⁰⁸ Det betyr at en diagnose på en psykoselidelse i seg selv kan være tilstrekkelig for å oppfylle grunnvilkåret.

Videre må gjerningspersonen være «*utilregnelig på grund av*» tilstanden. Vilkåret «*utilregnelig*» anvendes i betydningen av en person som ikke kan holdes ansvarlig for sine handlinger, men kriteriet er ikke tydelig avgrenset.¹⁰⁹ Det er opp til retten å foreta en

¹⁰⁴ En grundig sammenligning av flere land finnes i NOU 2014: 10 kapittel 7

¹⁰⁵ Se nærmere i Backer (2018) s. 17 flg.

¹⁰⁶ Kamber (2013) s. 361-362 med videre henvisning til Straffeloven § 16

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid. s. 362

¹⁰⁹ Ibid.

skjønnsmessig vurdering av om den aktuelle tilstanden er av en slik karakter at vedkommende bør gå fri for straffansvar.¹¹⁰ Momenter i denne vurderingen er handlingens karakter, gjerningspersonens mottagelighet for straffetrusselen og hvorvidt tilstanden har påvirket handlingen.¹¹¹ Den nærmere konkretisering av regelens innhold legges over til domstolene.¹¹²

Selv om utilregnelighetsregelen i Danmark har vært utsatt for reformer, svarer den innholdsmessig til sin opprinnelige utforming fra 1930.¹¹³ Regelen er likevel utsatt for sterk kritikk fordi den åpner for stort skjønn, og fordi grensene er vanskelig å trekke.¹¹⁴ Det har utløst diskusjoner om endring og innføring av et rent medisinsk prinsipp.¹¹⁵ Kritikken følges imidlertid ikke opp, på grunnlag av argumenter om at rettssikkerhet best sikres gjennom rettens fastsetting av straffrihetens grenser og ikke medisinske kriterier alene.¹¹⁶ Den danske utilregnelighetsregelen gir altså uttrykk for et «*blandet juridisk-lægligt begrep*» fordi både medisinske- og juridiske termer benyttes.¹¹⁷

5.3 Utilregnelighetsregelen i England

Den engelske utilregnelighetsregelen representerer en sterk kontrast til den norske tradisjonen, gjennom en regelutforming i tråd med en klassisk blandet modell.¹¹⁸ England benytter et Common Law-system som kjennetegnes ved at rettsordningen skapes gjennom

¹¹⁰ Løvlie (2019) s. 85

¹¹¹ Her skiller regelen seg fra den nye regelen i Norge som ikke oppstiller en slik sammenheng, se nærmere Kamber (2013) s. 362

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ NOU 2014: 10 s. 64

¹¹⁵ Argumentet er at det medisinske prinsipp i større grad gir en forutberegnelig og praktiserbar regel, se NOU 2014: 10 s. 63 flg.

¹¹⁶ Se NOU 2014: 10 s. 63 med videre henvisning til Hoeg (2013) s. 31

¹¹⁷ Psykiatrien beskriver tiltaltes tilstand medisinsk, mens retten vurderer om tilstanden faller inn under lovens begrep, se nærmere i NOU 2014: 10 s. 61

¹¹⁸ Den klassiske blandede modellen benyttes i en rekke land, eksempelvis Canada, USA og Australia.

rettsavgjørelser.¹¹⁹ Utilregnelighetsregelen ble utformet i 1843 og omtales som «*M’nighten Rules*»:¹²⁰

*“to establish a defence on the ground of insanity ... the party accused was labouring under such a defect of reason, from disease of the mind, as not to know the nature and quality of the act he was doing; or, if he did know it, that he did not know he was doing what was wrong.”*¹²¹

Utilregnelighetsregelen inneholder to vilkår. For det første kreves det at gjerningspersonen på handlingstiden har en lidelse som har påvirket gjerningspersonens fornuftsevner.¹²² Her aktualiseres kun lidelser som skyldes indre faktorer hos gjerningspersonen.¹²³ Uttrykket «*disease of the mind*» er med andre ord uten referanse til en spesifikk underliggende diagnose, men heller til et vidt spekter av mentale tilstander som etter generell medisinsk praksis kvalifiserer som psykiske lidelser.¹²⁴

Videre må avvikstilstanden enten ha ført til at alminnelige vilkår om skyld ikke er til stede, jf. ordlyden «*[did not] know the nature and quality of the act he was doing*» som sikter til kunnskap om faktiske forhold ved forbrytelsen.¹²⁵ Alternativt må avvikstilstanden ha medført at gjerningspersonen befant seg i rettsvillfarelse, jf. ordlyden «*did not know he was doing what was wrong*».¹²⁶ Begge alternativene praktiseres snevert i engelsk rett.¹²⁷

¹¹⁹ Til motsetning fra Norge hvor rettsordningen skapes av lovregler og utvikles gjennom rettsavgjørelser, se NOU 2014: 10 s. 73. Se også punkt 6.2.

¹²⁰ Regelen har sitt opphav i straffesaken mot Daniel M’Naghten, som skapte så stor debatt i Overhuset i det engelske Parlament at det ble forelagt direkte spørsmål om hvordan utilregnelighetsreglene skulle forstås, se NOU 2014: 10 s. 73 og Skålevåg (2016) s. 47-48

¹²¹ Se Law Commission (2013) s. 5

¹²² Midlertidige nedsettelse i fornuftsevnen på handlingstidspunktet faller utenfor vilkåret. Se nærmere NOU 2014: 10 s. 74 med videre henvisning til Regina v. May Clarke

¹²³ Lidelser som skyldes ytre forhold bedømmes som «*automatism*», se Law Commission (2013) s. 7-8

¹²⁴ Løvlie (2019) s. 82

¹²⁵ Law Commission (2013) s. 10-11

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ NOU 2014: 10 s. 75

Utformingen av M’Nagthen rules har møtt sterk kritikk gjennom tidene. Eksempelvis kritiseres grensedragningen mellom tilstander som påvirkes av indre og ytre faktorer som tilfeldige og lite håndterbare fordi gjerningspersonens mentale kapasitet kan skyldes begge faktorer.¹²⁸ I tillegg kritiseres den snevre tolkningen av ordet «*wrong*» for å føre til urimelige resultater i tilfeller hvor gjerningspersonen etter egen moraloppfatning ikke forstår at handlingen var gal.¹²⁹ Videre kritiseres utilregnelighetsreglene for ikke å ta hensyn til oppdatert vitenskap innenfor medisin, psykologi og psykiatri.¹³⁰ Kritikken viser at reglene ikke legger til rette for en reell medisinskfaglig vurdering av gjerningspersonen. Dette resulterer i at domstolens rettsanvendelse ikke samsvarer med utilregnelighetsreglenes egentlige rettslige innhold, men i stedet tilpasser reglene til hvert enkelt tilfelle for å oppnå rimelige resultater.¹³¹ Tross kritikken har ingen reformforsøk ført frem, og utilregnelighetsreglene har stått uendret i engelsk rett siden 1843.

5.4 Kort oppsummering

Fremstillingen viser at det finnes flere valgmuligheter for hvordan en utilregnelighetsregel kan utformes uten forankring i det medisinske prinsipp. Mens den danske utilregnelighetsregelen minner om den kommende utilregnelighetsregelen i Norge, skiller den engelske utilregnelighetsregelen seg både fra gjeldende og kommende regel i norsk strafferett. En nærmere analytisk sammenligning av landene vil foretas i oppgavens kapittel åtte. Først må det kartlegges hvilke hensyn som bærer en god regel om ansvarsfrihet ved psykisk lidelse.

¹²⁸ Law Commission (2013) s. 8-9

¹²⁹ Se Law Commission (2013) s. 56 for eksempelet hvor gjerningspersonen tror offeret er reinkarnasjon av Napoleon sammenlignet med gjerningspersonen som tror offeret besitter overnaturlige evner, og kun sistnevnte omfattes av M’Nagthen rules

¹³⁰ Ibid. s. 1

¹³¹ NOU 2014: 10 s. 78-79

6 VERDIDIMENSJONEN

6.1 Valg av hensyn

Valget av utilregnelighetsregelens utforming henger gjerne sammen med hvilke hensyn som vektlegges som grunnleggende for lovgivningen. Det krever en nærmere avklaring av hvilke hensyn som bærer en regel om ansvarsfrihet. I denne oppgaven fremheves maktfordeling, forutberegnelighet- og likebehandling, stigmatisering, rimelig- og rettferdighet, samt funksjonalitet som seks sentrale hensyn. Hensynene er valgt fordi de bidrar til å belyse rettssikkerhetsidealer og sikrer strafferettens verdigrunnlag og dette er spesielt viktig på et rettsområde som regulerer grunnleggende spørsmål om skyld. Hensynene bør derfor styre utformingen av utilregnelighetsregelen. Disse seks hensynene skal nå forklares mer inngående.

6.2 Lovkravet: bærende for maktfordeling- og forutberegnelighetshensyn

I norsk strafferett kreves det både lovhjemmel og domstolsavgjørelse for å ilegges straff. Kravet er et rettsstatlig prinsipp som kommer til uttrykk i lov 17. mai 1814 Kongeriket Norges Grunnlov (Grunnloven) § 96 første ledd:

«Ingen kan dømmes uten etter lov, eller straffes uten etter dom.»

Kjernen i Grunnloven § 96 er at straffansvar må ha hjemmel i lov vedtatt av Stortinget. Det er folket selv gjennom folkevalgte representanter som bestemmer hvilke handlinger som skal være straffbare, og hvilken straff som kan påregnes.¹³² Slik oppnår reglene demokratisk legitimitet. Lovkravet praktiseres strengt på strafferettens område fordi straff er et sterkt inngrep i den private sfære.¹³³ Ettersom det i norsk strafferett kun er den tilregnelige som holdes ansvarlig og straffes, har ikke retten hjemmel til å straffe en utilregnelig gjerningsperson. For å oppnå demokratisk legitimitet må derfor utilregnelighetsreglene tydelig presisere hvem som faller innenfor eller utenfor begrepet. Slik sett har lovkravet både en side til maktfordelingshensyn og forutberegnelighet.¹³⁴

¹³² Jf. Grunnloven § 49

¹³³ Se eksempelvis Rt. 2011 s. 1211 U. Se også Gröning, Jacobsen og Husabø (2019) s. 62-63

¹³⁴ Løvlie (2019) s. 85

6.3 Forutberegnelighet- og likebehandlingshensyn

Et av lovkravets sentrale formål er at borgere ut fra lovteksten skal forstå hvordan de må handle for å opptre lovlydig.¹³⁵ Lovkravet setter derfor et minstekrav til presisjon fra lovgiver ved utformingen av straffebud. Presisjonskravet må imidlertid modereres noe på strafferettens område for å holde tritt med samfunnsutviklingen og for å tilpasses komplekse rettsområder som utilregnelighet. Samtidig er det rettssikkerhetsmessig uheldig med uklare regler som gjelder frihet fra straffansvar, da ansvarsfrihet kun bør tilkjennes situasjoner hvor det ikke foreligger tvil om grunnlaget.¹³⁶ En forutsetning for at lovkravet skal ivareta sitt formål, er at straffebudet tydelig formidler hva som er straffbart og hvilken straffereaksjon gjerningspersonen risikerer. Utgangspunktet er derfor at presisjonskravet må opprettholdes så langt det er mulig for å sikre forutberegnelighet ovenfor den enkelte borger.¹³⁷

En utilregnelig gjerningsperson vil imidlertid ikke evne å forstå eller innrette sine handlingsvalg i tråd med strafferettslige regler i et samfunn. Forutberegnelighetshensyn gjør seg følgelig ikke tungt gjeldende i det konkrete tilfellet. En klar og presis regelutforming av utilregnelighet gir derimot den alminnelige borger anledning til å innrette og forberede seg på mulige utfall av strafferettslig rettergang. Forutberegnelighetshensyn i relasjon til utilregnelighet aktualiseres derfor i størst grad til rettssystemet og samfunnet som helhet.¹³⁸

Videre har forutberegnelighetshensynet en side til likebehandlingshensyn. Likebehandling bidrar til å sikre et koherent rettssystem og allmenhetens tillit til domstolprosessen. Det er grunnlovfestet i Grunnloven § 98 at alle skal være like for loven. Jo tydeligere lovgivningen uttrykker hvilke handlinger som straffes og hvorfor, desto større grunn er det til å tro at domstolene vil behandle like tilfeller likt.¹³⁹ Utilregnelighetsreglene må derfor utformes presist nok til at domstolene evner lik praktisering av reglene.¹⁴⁰

¹³⁵ Gröning, Jacobsen og Husabø (2019) s. 64

¹³⁶ Innst. O. 34 (1996-1997) s. 7

¹³⁷ Gröning, Jacobsen og Husabø (2019) s. 65-67. Se også Gröning (2014) s. 414 hvor det uttales at utfordringen ved å presisere regler kan avhjelpes ved å angi bestemte tilstander, egenskaper eller mangler som kvalifiserer som utilregnelighet.

¹³⁸ NOU 2014: 10 s. 92

¹³⁹ Gröning, Jacobsen og Husabø (2019) s. 62

¹⁴⁰ Gröning (2014) s. 414

6.4 Maktfordelingshensyn

Maktfordelingsprinsippet går ut på at statsmakten skal være delt mellom tre uavhengige organer med forskjellige funksjoner.¹⁴¹ I norsk rett har Stortinget den lovgivende makt, jf. Grunnloven § 49, mens den dømmende makt ligger hos domstolene, jf. Grunnloven § 88. Den utøvende makt ligger hos Regjeringen, jf. Grunnloven § 3. Lovgivers oppgave er å identifisere handlinger som er alvorlige nok til å kriminaliseres, som setter begrensninger for den utøvende makts iverksettelse av loven og samtidig gir retten lovhjemmel til å avsi straffedom. Maktfordelingshensyn sikres derfor gjennom et gjensidig avhengighetsforhold mellom statsmaktene. Statsmaktene skal kontrollere hverandre, eksempelvis skal domstolen uavhengig overprøve innholdet i Stortingets lovvedtak.¹⁴²

Maktfordelingen ivaretar at statsmaktene ikke går utover sitt myndighetsområde, slik at et organ ikke benytter sin maktposisjon til å påvirke et annet organ. For å overholde dette må statsmaktene holde seg til sine gitte ansvarsområder.¹⁴³ I relasjon til utilregnelighetsreglene er det derfor viktig at lovgiver identifiserer hva som skal til for at en gjerningsperson unnskyldes sin handlingsmåte, slik at domstolene får klare retningslinjer til å kartlegge hvor grensen for straffansvar og straffrihet går. En klar identifisering av hva som må til for å anses utilregnelig vil også sette begrensninger for den utøvende makts iverksettelse av loven, og samtidig sikre at dømmende makt ikke opptrer som lovgivende makt. Maktfordelingshensyn verner dermed mot vilkårlig myndighetsmisbruk ovenfor den aktuelle gjerningsperson, som er spesielt viktig på rettsområdet hvor domstolene vurderer gjerningspersonens skyld.

6.5 Rimelig- og rettferdighetshensyn

Historiedimensjonen viser at rimelig- og rettferdighetshensyn først og fremst har fungert som en forklaring av utilregnelighetsreglene. Likevel kan rimelig- og rettferdighetsbetraktninger også belyse om en utilregnelighetsregel er god eller ikke, fordi hensynet ivaretar og sikrer synspunktet om at gjerningspersonen er uten evne til å forstå virkeligheten, altså om gjerningspersonen har gjort seg «fortjent» til straff eller ikke. Hensynet er derfor i kjernen av utilregnelighetsinstituttet. Følgelig må lovteksten utformes på en rimelig- og rettferdig måte.

¹⁴¹ Bernt og Mæhle (2007) s. 151

¹⁴² Det følger også eksplisitt av Grunnloven § 95 annet ledd at statens myndigheter skal sikre domstolenes uavhengighet.

¹⁴³ Ibid.

Her må det likevel påpekes at rimelig- og rettferdighetshensyn er nært tilknyttet forutberegnelighetshensyn, på den måten at rimelighetsbetraktninger kan bidra til oppå forutberegnelighet.¹⁴⁴

6.6 Stigmatiseringshensyn

Stigmatiseringshensyn er et viktig samfunnsmessig hensyn. En kobling mellom utilregnelighet og psykisk lidelse kan skape fordømmende samfunnsoppfatninger ovenfor personer som sliter med psykisk lidelse. Sinnstilstanden kan oppfattes som farlig eller som et tegn på svakhet, uten at det er vitenskapelig grunnlag for en slik slutning.¹⁴⁵ Å presisere en psykisk lidelse i lovteksten kan derfor få store og uheldige konsekvenser. Historiedimensjonen viser dessuten at uttrykket «psykotisk» i gjeldende utilregnelighetsregler kritiseres som stigmatiserende og åpner opp for en diskrimineringsproblematikk. Det kan indikere at koblingen mellom «psykotisk» og utilregnelighet har gått ut på dato¹⁴⁶ og at det er behov for begrep som i større grad skiller psykiske lidelser og utilregnelighetsgrunner eksplisitt i lovteksten.

6.7 Funksjonalitetshensyn

Enhver regel bør oppfylle visse funksjonalitetshensyn, herunder effektivitet- og prosesshensyn. Strafferettens utilregnelighetsregler skal gjenspeile underliggende begreper om tilregnelighet og utilregnelighet, hvilket innebærer at de må være treffsikre for å identifisere de som ikke klandres. Begrepstreffsikre regler bidrar til at området for ansvarsfrihet verken blir for stort eller for snevert.¹⁴⁷ Samtidig må regelen sikre effektiv straffesakshåndtering slik at den ikke blir prosessdrivende ved at unødvendige mange saker bringes inn for domstolen.

I tillegg må regelen være fleksibel og praktisk anvendbar. Ettersom utilregnelighet er et komplekst saksområde, kan det være utfordrende å forene en prinsipielt forankret lovtekst med

¹⁴⁴ Tande (2011) s. 23 flg.

¹⁴⁵ Malt, Malt og Årslund (2018) s. 27. Se også uttalelse fra Rådet for psykisk helse i Prop. 154 L (2016-2017) s. 52 der det uttales at mennesker med psykiske lidelser svært sjeldent er farlige, og Gröning, Jacobsen og Husabø (2019) s. 494 hvor det uttales at avvikstilstanden kun unntaksvis har så kraftig innvirkning på gjerningspersonens tenkning, følelser og handlinger at det virker inn på skyldevnen.

¹⁴⁶ Gröning (2019) s. 334-335

¹⁴⁷ Gröning (2014) s. 414

at den helst skal være anvendelig i alle utilregnelighetssaker. Følgelig kan ikke utilregnelighetsregelen utformes for firkantet.

Videre tilsier effektivitetshensyn at utilregnelighetsregelen bør utformes på en måte hvor gjerningspersonens tilregnelighet enkelt lar seg (mot)bevise. Bevistemaet¹⁴⁸ må klargjøre hva retten må føre av bevis for å identifisere gruppen utilregnelige.¹⁴⁹ I denne oppgaven relateres derfor bevishensyn til spørsmålet om regelens funksjonalitet i praksis, og avgrenser mot beviskravet.

7 NÆRMERE OM STRAFFELOVENS NYE UTILREGNELIGHETSREGEL

7.1 Oversikt – regelen i sin helhet

Den kommende utilregnelighetsregelen i straffeloven lyder:

«§ 20 Skyldevne

Den som på handlingstidspunktet er under 15 år, er ikke strafferettslig ansvarlig.

Det samme gjelder den som på handlingstidspunktet er utilregnelig på grunn av

- a) Sterkt avvikende sinnstilstand*
- b) sterk bevissthetsforstyrrelse eller*
- c) høygradig psykisk utviklingshemming.*

Ved utilregnelighetsvurderingen etter annet ledd skal det legges vekt på graden av svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne [...]»

Vurderingen foretas i to trinn som inneholder ulike vilkår og momenter. Grunnvilkåret er at gjerningspersonen på handlingstidspunktet befant seg i en av de oppstilte tilstandene i annet ledd bokstav a til c, og kalles tilstandsvilkåret.¹⁵⁰ At gjerningspersonen befant seg i en slik

¹⁴⁸ Bevistema er det som skal bevises i rettssaken, se Backer (2015) s. 279

¹⁴⁹ Sml. med effektivitet og bevishensyn i relasjon til gjengkriminalitet i NOU 2020: 4 s. 96, hvor argumentene bør gjelde generelt på strafferettens område og ha overføringsverdi til utilregnelighetsreglene.

¹⁵⁰ Frøberg (2020) s. 174

tilstand er ikke i seg selv tilstrekkelig til å medføre frihet fra straffansvar.¹⁵¹ Det må også vurderes om gjerningspersonen var utilregnelig på grunn av den aktuelle tilstanden. Dette tilleggsvilkåret omtales som utilregnelighetsvilkåret.¹⁵² Her fastsetter bestemmelsens tredje ledd to momenter som vektlegges i utilregnelighetsvurderingen.

Ettersom oppgavens vurderer utilregnelighet ved psykisk lidelse, avgrenser oppgaven mot tilstandsvilkårene i bokstav b og c. I det følgende vil derfor tilstandsvilkåret i bokstav a og utilregnelighetsvilkåret gjennomgås nærmere med formål om å etablere en oversikt over innholdet i den nye regelen.

7.2 Tilstandsvilkåret

Straffeloven § 20 annet ledd bokstav a unnskylder gjerningspersonens lovbrytende handling dersom han på handlingstidspunktet var utilregnelig på grunn av en «sterk avvikende sinnstilstand». En naturlig språklig forståelse av «sterkt avvikende sinnstilstand» tilsier at gjerningspersonens kognitive- eller psykologiske evner strider mot det normale. Bruken av «sterkt» peker på at det må kreves noe mer enn å stride mot det normale, altså kreves det en betydelig eller vesentlig brist i alminnelige tankeprosesser. Ordlyden synes dermed å sette en høy terskel for å unnskyldes gjerningspersonens handling, men er taus om hvilke sinnslidelser som kreves.

Ifølge forarbeidene skal tilstandsvilkåret tolkes på samme måte som det opprinnelige forslaget «alvorlig sinnslidelse» i proposisjonen.¹⁵³ Her fremgår det at vilkåret er ment å gå noe videre enn det gjeldende strafferettslige psykosebegrepet, ved at flere sinnstilstander enn aktive psykoser omfattes.¹⁵⁴ Med andre ord omfatter vilkåret «sterkt avvikende sinnstilstand» psykosetilstanden i sin kjerne i tillegg til andre tilstander som er tilsvarende alvorlige. Det er uten betydning hvordan tilstanden oppstod, om den er forbigående eller langvarig.¹⁵⁵ Det uttales om tilstandsvurderingen på side 229 i proposisjonen:

¹⁵¹ Vilkårene i straffeloven § 20 er kumulative, se Prop. 154 L (2016-2017) s. 68

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Se Innst. 296 L (2018-2019) s. 10

¹⁵⁴ Prop. 154 L (2016-2017) s. 66 og 229

¹⁵⁵ Frøberg (2020) s. 174

«Hvilke grensetilfeller [tilstandsvilkåret] gjelder, bør baseres på en helhetsvurdering der ikke bare selve sykdomstilstanden, men også utslagene den gir seg, må tillegges vekt (...)

Begrepet [«sterkt avvikende sinnstilstand»] er ment å kunne omfatte både alvorlige psykiske, somatiske og organiske sykdommer som gir seg utslag på sinnet. Det er således uten betydning hvordan tilstanden oppstod (...)»

I tillegg påpekes det at straffrihet kun tilstår de aktivt syke.¹⁵⁶ Disse uttalelsene bekrefter dermed en høy terskel for å oppfylle tilstandsvilkåret. Det gis imidlertid ingen indikasjon på hvor høyt terskelen settes. Tvert imot overlater lovgiver ansvaret for utpensling av terskelen og regelens nærmere innhold til domstolene.¹⁵⁷

Uansett finnes det særuttalelser i Innst. 296 L (2018-2019) fra mindretallet i komiteen, som markerer at terskelen gjelder likt for alle:

«Terskelen for kor sterkt avvikende sinnstilstanden må vere for at gjerningspersonen skal reknast for utilrekneleg, er generell og gjeld likt for alle. Det avgjerande er om sinnstilstanden for den enkelte gjerningsperson er så avvikande at han når opp til denne terskelen.»¹⁵⁸

Uttalelsen tolkes dit hen at rettens rom for utpensling av tilstandsvilkåret begrenses av et krav om likebehandling. Med andre ord er lovgiverintensjonen at regelen ikke skal praktiseres ulikt av ulike domstoler, altså at terskelen ikke skal variere fra sak til sak.

I likhet med gjeldende utilregnelighetsregel avgrenser tilstandsvilkåret mot psykiske lidelser som gir seg utslag i manglende empatiske evner. På side 76 i proposisjonen uttales det nærmere om avgrensningen:

«Selv om emosjonelle evner, som å kunne føle empati og sympati, er av stor betydning for det sosiale liv og en forutsetning for en moralsk aktør, så er de ikke nødvendige for å kunne innrette seg etter samfunnets krav til atferd, så lenge de kognitive evnene er intakte.»

¹⁵⁶ Prop. 154 (2016-2017) s. 229

¹⁵⁷ Innst. 296 L (2018-2019) s. 10

¹⁵⁸ Ibid.

Forarbeidene forstås dit hen at gjerningspersoner med avvikende følelsesliv faller utenfor tilstandsvilkåret. I praksis innebærer det at eksempelvis gjerningspersonen med psykopati holdes ansvarlig for sine handlinger.¹⁵⁹ Det forklares ikke nærmere i forarbeidene hvorfor empati ikke er nødvendig for å innrette seg etter samfunnets krav til atferd.

Det nye tilstandsvilkåret har uansett et vidt nedslagsfelt for utilregnelighet ved psykisk lidelse.¹⁶⁰ Både sykdommen og utslagene den gir seg er fokuset for vurderingen av om gjerningspersonen på handlingstidspunktet var i en «sterkt avvikende sinnstilstand».

7.3 Utilregnelighetsvilkåret

Dersom tilstandsvilkåret er oppfylt, må gjerningspersonen i tillegg være «utilregnelig på grunn av» lidelsen «på handlingstidspunktet». Ordlyden av «på handlingstidspunktet» tolkes tilsvarende som ordlyden i gjeldende straffelov § 20.¹⁶¹

Uttrykket «på grunn av» synes etter en naturlig forståelse å kreve en viss sammenheng mellom en sterkt avvikende sinnstilstand og utilregnelighet.¹⁶² Ifølge forarbeidene settes det imidlertid ikke krav til verken årsakssammenheng mellom tilstanden og den konkrete handlingen, at lovbrøyteren har hatt evne til å forstå rettsstridigheten og virkningene av egen handling eller kontrollere handlingen slik det blandede prinsippet går ut på. Isteden uttales det på side 55 i proposisjonen:

«Det avgjørende vil være hvorvidt tilstanden på handlingstidspunktet er så alvorlig at den har en innvirkning på forståelsen av omverdenen, men det vil ikke kreves bevis for innvirkning på den aktuelle handlingen. Eller sagt på en annen måte: Det avgjørende er at lovbrøyteren var utilregnelig mens han foretok lovbruddet, ikke at han begikk lovbruddet fordi han var utilregnelig.»

Begrepet «utilregnelig» er derfor avgjørende for rettens beslutning om straffansvar. Det nærmere innholdet i utilregnelighetsbegrepet defineres imidlertid ikke i lovteksten. Ordlyden av «utilregnelighet» har heller ingen direkte naturlig språklig forståelse. Ut fra juridisk

¹⁵⁹ Se punkt 2.2

¹⁶⁰ Regelens tenkte rekkevidde er langt på vei samme som Tilregnelighetsutvalgets forslag, se Prop. 154 L (2016-2017) s. 67-68

¹⁶¹ Se punkt 4.4

¹⁶² Ordlyden er tolket tilsvarende av blant annet Gröning (2019) s. 335

språkbruk kan «*utilregnelighet*» tolkes som fravær av skylddevne eller ansvarsevne, men det nærmere innholdet i disse begrepene er omtvistet.¹⁶³

Ifølge forarbeidene skal utilregnelighetsbegrepet åpne for en mer selvstendig betydning av og rom for dommerskjønn, sammenlignet med vilkåret «*psykotisk*» i gjeldende straffelov § 20 bokstav b.¹⁶⁴ Det kan muligens forklare hvorfor det ikke finnes en nærmere avklaring av termen «*utilregnelighet*» i lovteksten, fordi utpenslingen av utilregnelighetsnormen legges til retten. I bestemmelsens tredje ledd fremheves likevel to momenter som «*skal*» vektlegges i utilregnelighetsvurderingen. Uttrykket «*skal*» innebærer et absolutt krav om at retten må vurdere annet ledd i tråd med tredje ledd. En slik forståelse underbygges av proposisjonen på side 55:

«Lovgiver overlater her den nærmere grensedragningen til retten (...) Likevel må det understrekes at det oppstilles strenge juridiske rammer for dommerskjønnet, i form av lovgitte momenter som skal vektlegges ved avgjørelsen av om utilregnelighetsnormen er oppfylt.»

Uttalelsen forstås dit hen at lovgiver begrenser rettens skjønnsutøvelse til en viss grad gjennom de to lovgitte vurderingsmomenter i bestemmelsens tredje ledd som retten må vektlegge i utilregnelighetsvilkåret.

7.4 Vurderingsmomentene i tredje ledd

I utilregnelighetsvurderingen skal «*graden av svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne*» i tredje ledd vektlegges. En naturlig språklig forståelse av «*svikt i virkelighetsforståelse*» tilsier at gjerningspersonen må ha et bristende virkelighetsbilde som avviker vesentlig fra alminnelige virkelighetsobservasjoner. En slik forståelse støttes i Innst. 296 L (2018-2019) på side 10:

«Spørsmålet er om det foreligger en grunnleggende realitetsbrist – at personen mangler evne til realistisk vurdering av sitt forhold til omverdenen.»

Retten må altså vurdere om gjerningspersonen på grunn av sin sinnslidelse mangler evnen til å analysere totalsituasjonen på handlingstidspunktet. Dette tilsvarer det tidligere kriteriet for psykose i rettslig forstand.¹⁶⁵

¹⁶³ Jf. punkt 2.1

¹⁶⁴ Prop. 154 L (2016-2017) s. 68

¹⁶⁵ Prop. 154 L (2016-2017) s. 229 og Frøberg, Thomas (2020) s. 174

Ordlyden av «svikt i (...) funksjonsevne» tilsier at sentrale funksjoner hos gjerningspersonen må være vesentlig svekket. Ifølge forarbeidene knyttes termen «svikt i (...) funksjonsevne» til dagligdags, sosial og kognitiv funksjon. Retten kan ikke kun fokusere på gjerningspersonens daglige funksjonsevne, fordi gjerningspersonens indre psykiske funksjoner er sentralt for rettens vurdering.¹⁶⁶ Det kan derfor være grunnlag for å straffe en relativt velfungerende gjerningsperson selv om vedkommende har en vrangforestilling.¹⁶⁷

Videre benytter tredje ledd termen «og» mellom vurderingsmomentene, hvilket antyder at momentene er kumulative i utilregnelighetsvurderingen. Etter forarbeidene er de imidlertid selvstendige, ergo kan gjerningspersonen tenkes utilregnelig selv om bare ett av de momentene er til stede.¹⁶⁸

I lovteksten gis det ingen nærmere veiledning for hvor sterk grad av svikt som kreves, eller hvordan momentene skal knyttes opp mot sinnslidelsen. I proposisjonen gis likevel visse føringer på side 76:

«Det avgjørende er symptomtyngden, slik at det foreligger en vesentlig brist i virkelighetsforståelsen og/eller funksjonsevnen. Det vil bero på en helhetsvurdering hvorvidt denne svikten er av en slik art og tyngde at vedkommende anses å være «utilregnelig».»

Med andre ord skal retten foreta en konkret helhetsvurdering der sinnslidelsens symptomtyngde står sentralt for momentene i tredje ledd. Dette indikerer en høy terskel for å anses utilregnelig, noe som underbygges av forarbeidsuttalelsen om at kun en «snever gruppe» er uten skyldene.¹⁶⁹ Til sist er det likevel domstolene som får den krevende oppgaven å utvikle og definere terskelen for utilregnelighetsvilkåret.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Kognitiv funksjon skal ifølge Prop. 154 L (2016-2017) s. 69 omfatte tenkning, læring, oppmerksomhet, hukommelse, problemløsning, avgjørelser, resonnering, språk og kommunikasjon.

¹⁶⁷ Prop. 154 L (2016-2017) s. 69 og 230 hvor 22. juli-rettssaken fremheves som et eksempel der momentene i den nye utilregnelighetsregelen kunne ha kommet på spissen.

¹⁶⁸ Prop. 154 L (2016-2017) s. 69

¹⁶⁹ Se Prop. 154 L (2016-2017) s. 55

¹⁷⁰ Innst. 296 L (2018-2019) s. 10

Videre gir forarbeidene få retningslinjer for helhetsvurderingen, men samtidig fremheves visse forhold som ikke skal vektlegges. Eksempelvis skal ikke hensynet til allmennprevensjon, den alminnelige rettsfølelse eller straffetrusselens påvirkning på gjerningspersonen ha betydning.¹⁷¹ Det gis ingen nærmere forklaring på hvorfor slike argumenter ikke skal vektlegges. Derimot uttales det at rettens konkrete avgjørelse skal styres av rimelig- og rettferdighetsbetraktninger:

«Etter departementets oppfatning bør det avgjørende være om det i betraktning av sinnslidelsens karakter og styrke fremstår som rettferdig å holde lovbrøteren strafferettslig ansvarlig for lovbruddet. Departementet er således enig med Tilregnelighetsutvalget i at det er rimelighets- og rettferdighetsbetraktninger som bør være styrende (...) for rettens konkrete avgjørelse.»¹⁷²

Det er uklart hvordan eller hvorfor lovgiver skiller mellom den allmenne rettsfølelse og rimelig- og rettferdighetsbetraktninger. En allmenn rettsfølelse er samfunnets verdimeslige oppfatning eller bevissthet om hva som er den rettferdige løsningen.¹⁷³ Forarbeidsuttalelsene forstås som at dommeren skal skille sin egen verdioppfatning fra samfunnets verdioppfatning om hva som er den rettferdige løsningen. Det er likevel uklart hva lovgiver forventer av dommeren i de tilfellene hvor rettens og samfunnets verdioppfatning er sammenfallende, ettersom det er en tendens til å anta at egen oppfatning av rettferdighet deles med de fleste andre.¹⁷⁴ Uansett tilsier en slutning fra forarbeidene at rettens rimelighetsoppfatning er styrende for helhetsvurderingen i det konkrete tilfellet.

7.5 Kort oppsummering av den nye regelen i straffeloven § 20

annet ledd bokstav a

Den nye straffeloven § 20 annet ledd bokstav a omfatter psykisk, somatisk eller organisk lidelse som gir seg utslag på sinnet. Tross uklarheter i forarbeidene legges det til grunn en høy terskel for å anse gjerningspersonens sinnstilstand som sterkt avvikende, men hvor høyt terskelen legges må nærmere avklares av retten. Retten skal uansett praktisere terskelen likt i hvert

¹⁷¹ Heller ikke hva som er den hensiktsmessige reaksjon og at det ikke utelukkende er et gode å bli erklært utilregnelig skal spille inn, se Prop. 154 L (2016-2017) s. 68-69

¹⁷² Prop. 154 L (2016-2017) s. 69

¹⁷³ Ryssdal, Anders (2008) s. 8

¹⁷⁴ Den tradisjonelle oppfatningen har vært at dommeren forvalter den allmenne rettsfølelsen og dømmer i tråd med den hvis oppfatningen deles av retten, se Ryssdal, Anders (2008) s. 8.

tilfelle. I tillegg skal retten foreta en helhetsvurdering av gjerningspersonens virkelighetsforståelse og/eller funksjonsevne på handlingstidspunktet for å vurdere om det i lys av sinnslidelsens karakter og symptomgrad er rimelig og rettferdig å holde gjerningspersonen ansvarlig for lovbruddet. Også denne terskelen er i utgangspunktet høy, ettersom kun en snever gruppe er uten skyld. Om retten finner det rimelig og rettferdig at gjerningspersonen er utilregnelig på grunn av den aktuelle sinnstilstanden i gjerningsøyeblikket, unnskyldes gjerningspersonens lovsbrytende handling.

8 ANALYSE AV DEN NYE UTILREGNELIGHETSREGELN

8.1 Oversikt

I det følgende skal den nye utilregnelighetsregelen ved psykisk lidelse analyseres i lys av oppgavens fire dimensjoner. Analysen er veiledende for å avgjøre hvorvidt den nye lovregelen er godt utformet for å regulere utilregnelighet ved psykisk lidelse.

8.2 Begrepsmessige betraktninger

I den kommende utilregnelighetsregelen fremheves grunnleggende realitetsbrist og/eller svikt i psykiske funksjoner som avgjørende for frihet fra straffansvar. Den nye lovteksten plukker dermed opp kjernen i utilregnelighetsbegrepet ved psykisk lidelse, nemlig momenter som kan underbygge om gjerningspersonen mangler fornufts- eller ansvarskapasitet.¹⁷⁵ I tillegg er det positivt at den nye utilregnelighetsregelen bygger på en grunnleggende betraktning om at det er urettferdig å klandre en gjerningsperson uten skyld, og slik sett er i tråd med skyldprinsippet.¹⁷⁶

Videre har tilstandsvilkåret et vidt nedslagsfelt for utilregnelighet ved psykisk lidelse.¹⁷⁷ Det er godt i tråd med utilregnelighetsbegrepet at regelen fanger opp en massiv sykdom på sinnet, som påvirker den sykes tanker og handlinger.¹⁷⁸ Dessuten samsvarer den høye terskelen for å

¹⁷⁵ Se punkt 2.1

¹⁷⁶ Se punkt 2.3

¹⁷⁷ Jf. punkt 7.2

¹⁷⁸ Jf. punkt 2.2

oppfylle utilregnelighetsnormen godt med utilregnelighetsinstituttet, fordi strafferettens utgangspunkt er at gjerningspersonen har ansvarskapasitet.¹⁷⁹

Imidlertid avgrenses den nye utilregnelighetsregelen kun til de mest symptomtunge tilstandene gjennom utilregnelighetsvilkåret. Det fører til at færre personer kan gjøre krav på straffrihet.¹⁸⁰ Særlig synes dette i tilfeller hvor gjerningspersonen til tross for virkelighetsbristen anses som relativt velfungerende, men lovteksten ikke gir klare anvisninger for hvordan vurderingen skal gjøres. I tillegg bør en god utilregnelighetsregel omfatte de alvorligste tilfellene av bristende empatiske evner, når det innvirker på fornuftskapasiteten.¹⁸¹ Det er derfor negativt at den kommende utilregnelighetsregelen avgrenser mot svikt i empatiske evner uten nærmere forklaring.¹⁸² Regelen dekker derfor ikke utilregnelighetsbegrepet fullt ut.

Samlet sett legges det avgjørende vekt på at den nye utilregnelighetsregelen avgrenser til de mest symptomtunge tilstandene, og derfor innsnevrer muligheten for å gjøre krav på straffrihet. Lovregelen dekker følgelig ikke begrepet 'utilregnelig' på en tilstrekkelig god måte fordi bestemmelsen ikke i stor nok grad omfatter handlinger der gjerningspersonen er uten evne til å reagere og handle adekvat. Det trekker i retning av at den nye regelen ikke regulerer utilregnelighet på en tilstrekkelig god måte.

8.3 Historiske betraktninger

Gjennomgangen av den historiske dimensjonen viser at det i norsk strafferettsregulering har rådet en stor debatt omkring hvilken regelutforming som bør benyttes for gruppen utilregnelige.¹⁸³ Den massive kritikken mot gjeldende utilregnelighetsregel indikerer et behov for en utforming som bryter med den tradisjonelle utformingen. At den nye utilregnelighetsregelen gjør det, trekker i retning av at det er en god regel.

Imidlertid har skjønnsmessige kriterier vært diskutert gjennom årene, men gang på gang blitt avvist. Stortingets tradisjonelle syn har vært at minst mulig grad av skjønn skal overlates til domstolene ved spørsmålet om utilregnelighet, under henvisning til at vaghet åpner for

¹⁷⁹ Se punkt 2.1

¹⁸⁰ Frøberg (2020) s. 184

¹⁸¹ Jf. punkt 2.2

¹⁸² Jf. punkt 7.2

¹⁸³ Se kapittel 4

vanskelige grensedragninger og økt risiko for vilkårlige domstolprosesser. Tradisjonelt har derfor lovgiver selv ønsket å utpensle regelens nærmere innhold og terskel.¹⁸⁴

Dessuten har skjønnsmessige utilregnelighetsregler tidligere blitt forsøkt iverksatt i norsk strafferett, men senere blitt revidert til absolutte vilkår. Sett i lys av kritikken mot utelatelsen av å presisere kjennetegn for ansvarsbefriende psykose i lovendringen i 1997, indikerer det en presumsjon for at utilregnelighetsregelen bør utformes gjennom tydelige kjennetegn for ansvarsfrihet.

Samlet sett tilsier den historiske tendensen hvor man i lovgivningsprosessen har søkt å unngå vanskelige grensedragninger og risiko for vilkårlighet, at tradisjonen med klare tilstandskriterier ikke bør skrotes fordi denne tradisjonen gir forutberegnelighet. På den annen side kan ikke eksistensen av en lovgivertradisjon i seg selv være et argument mot endring, all den tid dette i så fall alltid ville vært et hinder for å drive rettsutviklingen fremover. Argumentene trekker derfor i begge retninger, og gir liten veiledning for om den nye utilregnelighetsregelen er god.

8.4 Komparative betraktninger

Den danske utilregnelighetsregelen minner om den kommende utilregnelighetsregelen ved at begge reglene definerer utilregnelighet gjennom et vilkår om utilregnelighet, og flytter fokus fra lovgiver til dommeren. Samtidig er det visse forskjeller mellom den danske og den kommende norske utilregnelighetsregelen, og det er derfor ikke snakk om en helt lik regelutforming. En forskjell er at den danske lovgiver identifiserer gruppen sinnslidende gjennom kriteriet «*sinnssygd*», som begrenser rettens skjønnsutøvelse gjennom et klart utgangspunkt. Til motsetning fra den nye norske utilregnelighetsregelen omfatter den danske regelen en relasjon mellom handling og tilstand. Slik sett legger den danske regelen opp til en annen avgrensning av utilregnelighet enn den norske. I tillegg åpner den danske regelen for psykosetilstander selv om gjerningspersonen ikke har en så symptomtung tilstand som den norske regelen krever. Reglene er derfor ikke helt sammenlignbare.

Selv om den danske utilregnelighetsregelen innholdsmessig er uendret siden 1930, og er praktiserbar i Danmark, er den sterkt kritisert.¹⁸⁵ Kritikken og ulikhetene sett i sammenheng

¹⁸⁴ Se punkt 4.2 og 4.3

¹⁸⁵ Jf. punkt 5.2

indikerer at det bør utvises forsiktighet med å utforme en tilsvarende vag regelkonstruksjon i Norge.

Sammenlignet med England har Norge konsekvent avstått fra å benytte en klassisk blandet modell. Når flere land velger et blandet prinsipp, og utilregnelighetsregelen i England har stått uendret siden 1843, kan det diskuteres om Norge bør ligge på samme linje. Det hefter imidlertid generell usikkerhet i Norge i relasjon til å fastslå psykologiske sammenhenger. Dette fordi det er utfordrende å bevise hvem som kan kontrollere sine handlinger eller ikke.¹⁸⁶ Om den blandede modellen ville avhjulpet kritikken som rettes mot den gjeldende norske utilregnelighetsregelen er dessuten usikkert, ettersom det også rettes sterk kritikk mot M’Naghten rules.¹⁸⁷

Det er også mer naturlig at lovgiver gir engelske domstoler oppgaven om å trekke grensen mellom straffrihet og straffansvar, ettersom engelsk rett utvikles gjennom rettspraksis.¹⁸⁸ I norsk rett derimot står forutberegnelighet og maktfordelingshensyn særlig sterkt, og reglene har tradisjonelt bygget på tilstander som lett lar seg bevise. At engelske domstoler tilpasser reglene til hvert enkelt tilfelle for å oppnå rimelige resultater¹⁸⁹ risikerer ulik behandling av hvem som er innenfor eller utenfor samfunnsnormene. Dette synes ikke forenelig med den norske rettstradisjon som krever en klar lovgivning og setter likebehandlingshensyn høyt. Selve rettssystemene er derfor så annerledes at det er vanskelig å sammenligne systemene og si med sikkerhet at et klassisk blandet prinsipp bør benyttes for å skape en god utilregnelighetsregel i norsk strafferett.

8.5 Verdimeslige betraktninger

8.5.1 Sikrer den nye utilregnelighetsregelen forutberegnelighet og likebehandling?

På den ene siden er ordlyden av «*sterkt avvikende sinnstilstand*» en allmennspråklig term sammenlignet med gjeldende ordlyd «*psykotisk*», som kan avbøte forvirring omkring

¹⁸⁶ NOU 2014: 10 s. 88

¹⁸⁷ Jf. punkt 5.3

¹⁸⁸ Se punkt 5.3

¹⁸⁹ Se punkt 5.3

utilregnelighet og tilknytningen til medisinsk terminologi. En alminnelig språklig term kan derfor gjøre det lettere å forutse hvem som er ansvarsfri og hvem som straffes.

På den annen side kan «*sterk avvikende sinnstilstand*» etter en naturlig forståelse foreligge hos mange gjerningspersoner, uten at gjerningspersonen nødvendigvis mangler skyldene. Selv om lovteksten oppstiller flere vurderingsmomenter tydeliggjøres ikke hvilke tilstander som omfattes av tilstandsvilkåret, eller hva som nærmere ligger i kriteriet «*utilregnelig*». Lovteksten kan dermed bli uklar og uoversiktlig for den alminnelige borger.

Likevel kan det ikke stilles for strenge krav til lovtekstens presisjon, ettersom utilregnelighet er et komplekst rettsområde. Den aktuelle utilregnelige gjerningsperson vil dessuten ikke ha evnen å innrette sine handlingsvalg i tråd med strafferettslige normer,¹⁹⁰ noe som innebærer at det ikke nødvendigvis utgjør et inngrep i rettssikkerheten at utilregnelighetsnormen er noe uklar.

Imidlertid nødvendiggjør lovkravet i Grunnloven § 96 en entydig regel. Det er av stor betydning for samfunnet og rettssystemet generelt at det finnes en klar og entydig rettsregel som regulerer hva som kreves for å idømmes straffansvar. Kravet til en klar og presis lovtekst kan derfor ikke lempes fordi gjerningspersonen ikke kan innrette seg den. Momentene «*svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne*» er også vage begreper som heller ikke gir den alminnelige borger anledning til å lese ut av loven hva som kreves for å være ansvarsfri. Dette trekker i retning av at forutberegnelighetshensyn ikke sikres i den nye utilregnelighetsregelen.

I samme retning trekker det at verken regelen eller forarbeidene tydelig kommuniserer hvor terskelen for utilregnelighet legges. Eksempelvis uttales det i forarbeidene at gjerningspersonens mentale sinnstilstand må være sterkt avvikende fra det normale, uten at det fastlegges hva som faktisk er normalt. Dessuten fremheves en rekke vurderingsmomenter i både regelen og forarbeidene uten å konkretisere rettens skjønnstema. Eksempelvis faller manglende empati utenfor, men det utdypes ikke hva som nærmere ligger i dette. Heller ikke innholdet i rimelighetsvurderingen konkretiseres. Ytterligere uklarheter finnes omkring distinksjonen mellom rimelighetsbetraktninger og den allmenne rettsfølelse, hvor lovgiver verken gir veiledning eller forklaring på hvorfor argumentene skal skilles eller hvordan retten skal stille seg dersom allmenn rettsfølelse og domstolens egen rettsfølelse blir sammenfallende.

Uklare grenser og vage holdepunkter øker dessuten risikoen for at like tilfeller behandles ulikt, fordi retten både kan forstå og praktisere loven ulikt. Kravet om at terskelen skal gjelde generelt

¹⁹⁰ Jf. punkt 6.3

og likt,¹⁹¹ vil derfor være utfordrende for retten å praktisere. Slik sett legger den nye utilregnelighetsregelen opp til en retsteknisk krevende domstolprosess.

På den annen side avgrenser forarbeidene mot visse momenter i helhetsvurderingen, og fremhever at symptomtyngden er avgjørende.¹⁹² Disse føringene fra lovgiver kan avbøte risikoen for ulik behandling hos domstolene. Dessuten vil regelen blir mer forutberegnelig hvis Høyesterett først har tatt stilling til regelens nærmere innhold og utpenslet visse konkrete retningslinjer.

Imidlertid er nettopp kompleksiteten ved utilregnelighet at tilfellene er såpass unike at en Høyesterettsdom ikke nødvendigvis får prejudikatsverdi for senere utilregnelighetstilfeller. Rimelighetsvurderingene vil da variere fra tilfelle til tilfelle, nettopp fordi sakene er forskjellige og rimelighetsvurderingen må tilpasses hvert konkrete tilfelle. Det kan i verste tilfelle føre til at utenforliggende hensyn kan trekkes inn i mangel av generell veiledning for fastleggningen av skyldevne.

Oppsummert gis det avgjørende vekt at verken regelen eller forarbeidene oppstiller klare kriterium for utilregnelighet. Avgjørende er også at lovtekstens to momenter kun gir begrenset veiledning for innholdet av utilregnelighet ved psykisk lidelse. Fraværet av tydelige holdepunkter åpner for rettsulikhet og en risiko for at retten vektlegger utenforliggende hensyn i helhetsvurderingen. Målet om en generell og lik terskel kan undergraves hvis retten oppfatning av lovens vilkår varierer fra domstol til domstol. Følgelig sikrer ikke den nye utilregnelighetsregelen forutberegnelig- og likebehandlingshensyn. Det trekker i retning av at kommende lovendring ikke er tilstrekkelig godt utformet.

8.5.2 Ivaretar den nye utilregnelighetsregelen maktfordelingshensyn?

Det er positivt at lovgiver overlater en stor grad av skjønn til domstolene, og slik sett tydeliggjør rettens dømmende makt. I tillegg har lovgiver lagt føringer for utilregnelighetsnormen ved å kreve en avvikstilstand og at retten må vektlegge to momenter i utilregnelighetsvurderingen. Slik sett holder lovgiver seg innenfor sitt ansvarsområde som lovgivende makt.¹⁹³

På den annen side har ikke lovgiver gitt klare retningslinjer for grensedragningen mellom straffansvar og straffrihet. Tvert imot overlater lovgiver ansvaret om å fastsette

¹⁹¹ Jf. punkt 7.2

¹⁹² Se punkt 7.4

¹⁹³ Se punkt 6.4

utilregnelighetsregelens grenser til domstolene. Når det i så stor grad overlates til domstolen å fastsette innholdet i utilregnelighetsregelen, medfører det en uheldig kompetansforskyvning fra lovgivende til dømmende makt.

Likevel er det ikke uvanlig at domstolene overlates til å utpense innholdet i ulike straffenormer. Eksempelvis avgjøres straffeloven § 273 om kroppsskade etter en skjønnsmessig helhetsvurdering.¹⁹⁴ Dessuten kan de lovgitte momentene i utilregnelighetsregelen indikere skjønnsutøvelsens ytterrammer, samt at proposisjonen gir visse holdepunkter til å fylle vilkårene med innhold.¹⁹⁵ Den nye utilregnelighetsregelen gir derfor ikke domstolene helt fritt spillerom.

Det bør imidlertid være lovgivers oppgave å definere terskelen for utilregnelighet gjennom en klar beskrivelse i loven av hvor psykisk lidende gjerningspersonen må være for å fritas for ansvar. En presis utformet utilregnelighetsregel vil sikre demokratisk legitimitet, og slik sett avbøte risikoen for at domstolene går utover sitt myndighetsområde.¹⁹⁶

Samlet sett er det vektige argumenter i begge retninger. En utilregnelighetsregel som åpner for kompetansforskyvning fra lovgiver til domstolen på et rettsområde som regulerer skyld trekker sterkt i retning av at maktfordelingshensyn ikke ivaretas. I motsatt retning trekker det at domstolenes skjønn begrenses gjennom visse rammer satt av lovgiver. Følgelig gir regelen verken et svakt eller sterkt vern av maktfordelingshensyn. Ergo kan det sies at den nye utilregnelighetsregelen ikke i tilstrekkelig grad ivaretar maktfordelingshensyn, og at det hadde vært ønskelig at lovgiver tegnet opp klarere retningslinjer.

8.5.3 Sikres rimelig- og rettferdighetshensyn i den kommende utilregnelighetsregelen?

En utilregnelighetsvurdering basert på rimelighetsbetraktninger kan skape fare for uheldige og tilfeldige resultater både i retning av straffansvar og ansvarsfrihet, fordi vurderingene er uklare.

¹⁹⁴ Se eksempelvis Rt. 2006 s. 970

¹⁹⁵ Innst. 296 L (2018-2019) s. 10

¹⁹⁶ Se Innst. 296 L (2018-2019) s. 10 hvor flertallet viser til Riksadvokatens synspunkt om at regelen vil medføre kompetansforskyvning dersom domstolene overlates til å fastsette utilregnelighetsvilkåret.

Det blir da krevende å tydelig identifisere gjerningspersoner som ikke har gjort seg «fortjent» til straff grunnet deres manglende skyldvne.¹⁹⁷

Samtidig gir helhetsvurderingen i annet og tredje ledd domstolene adgang til konkret å vurdere om straff er rettferdig. Det kan bidra til at flere grensetilfeller av alvorlige psykiske lidelser omfattes. En snever utilregnelighetsregel kan nettopp medføre at regelen blir lite rettferdig for den aktuelle gjerningspersonen som ligger helt i ytterpunktene av vilkårene. En rimelig- og rettferdighetsorientert regel som den kommende utilregnelighetsregelen kan derfor åpne for en bred og dekkende vurdering av utilregnelighet ved psykisk lidelse.

Etter dette legges det avgjørende vekt på at domstolene gis tilstrekkelig spillerom til å vurdere om gjerningspersonen har gjort seg «fortjent» til straff i det konkrete tilfellet. Følgelig sikrer den nye utilregnelighetsregelen rimelig- og rettferdighetshensyn.

8.5.4 Tar den nye utilregnelighetsregelen hensyn til risikoen for stigmatisering?

Den massive kritikken mot gjeldende utilregnelighetsregel indikerer et behov for en utforming som ikke setter persongrupper i bås som farlige. En god utilregnelighetsregel må forsøke å avbøte risikoen for at fordommer gjør seg gjeldende i forhold til psykiske lidelser.¹⁹⁸ Etersom grunnvilkåret i den nye utilregnelighetsregelen er et tilstandsvilkår, kan utilregnelighet fortsatt knyttes til psykiske lidelser. Det trekker i retning av at heller ikke den nye lovregelen avbøter risikoen for stigmatisering.

På den annen side går den nye utilregnelighetsregelen bort fra ordlyden «*psykotisk*» og benytter i stedet en term uten sammenlignbar betegnelse i klinisk diagnostikk. Dette bidrar til å hindre at offentligheten uriktig setter sammenheng mellom utilregnelighet og en grunnlidelse. Et kriterium basert på alminnelig språkbruk tar dermed hensyn til risikoen for stigmatisering.

Avgjørende er at den nye utilregnelighetsregelen benytter et rettslig vilkår med en allmennspråklig term, som gir lavere risiko for at offentligheten uriktig knytter skyldvne til

¹⁹⁷ Se Innst. 296 L (2018-2019) s. 10 hvor flertallet uttrykker at det er rettssikkerhetsmessig betenkelig å innføre en skjønsmessig regel ved grunnleggende forutsetninger for straff. Se også punkt 6.5

¹⁹⁸ Jf. punkt 6.6

medisinske diagnoser. Følgelig tar den nye regelen tilstrekkelig hensyn til risikoen for stigmatisering. Det trekker i retning av at den nye utilregnelighetsregelen er en god regel.

8.5.5 Oppfyller den nye utilregnelighetsregelen nødvendige funksjonalitetshensyn?

En utfordring med den nye utilregnelighetsregelen er at lovteksten ikke klargjør hva som skal bevises.¹⁹⁹ Ifølge juridisk teori vil en regel basert på det medisinske prinsipp by på mindre utfordrende bevistema enn en regel basert på det blandede prinsipp.²⁰⁰ Med mindre domstolene har spesialkompetanse om psykiske lidelser, kan et uklart bevistema resultere i at retten i større grad enn tidligere støtter seg til sakkyndige for å utfylle egen manglende kompetanse og for å sikre et rimelig- og rettferdig resultat. For å avklare regelens innhold kan økt kommunikasjonen mellom dommerne, sakkyndige og aktører gjøre regelen lite effektiv.

Likevel er det positivt at den nye utilregnelighetsregelen er fleksibel, fordi skjønnsmessige vurderinger kan gjøre utilregnelighetsregelen praktiserbar i mange ulike tilfeller. I tillegg kan momentene om svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne bidra til å identifisere gruppen utilregnelige. Det gjør regelen mer treffsikker sammenlignet med en regel som ikke angir slike kjennetegn.

Fraværet av konkrete vilkår og bevistema kan imidlertid resultere i flere ankesaker og slik sett øke saksmengde til retten. Hver utilregnelighetssak kan baseres på andre tungtveiende rimelighetsargumenter enn hva retten har vektlagt i andre saker, nettopp fordi sakene er unike. Den nye utilregnelighetsregelen kan derfor stenge for effektiv sakshåndtering, fordi uklare termer gjør regelen prosessdrivende. Dessuten gir ikke vage kriterier som eksempelvis «*sterkt avvikende sinnstilstand*» treffsikkerhet med tanke på underliggende begreper om tilregnelighet og utilregnelighet, fordi det ikke tydeliggjøres at straff ikke skal påføres de uten reelt handlingsvalg som ikke kan klandres.

Oppsummert åpner mangelen av konkrete føringer for utfordringer i forhold til hva som skal bevises, hvordan reglen skal praktiseres og effektiviteten i rettergangen. Følgelig oppfylles ikke

¹⁹⁹ Jf. punkt 6.7

²⁰⁰ Dette fordi en regel basert på et medisinsk prinsipp vil gi et klart innhold gjennom underliggende psykiske avvikssymptomer, se NOU 2014: 10 s. 91 og Andenæs, Rieber-Mohn og Sæther (2016) s. 306

nødvendige funksjonalitetshensyn i den kommende utilregnelighetsregelen og dette trekker i retning av at regelen ikke er en god regulering av utilregnelighet ved psykisk lidelse.

9 AVSLUTTENDE VURDERINGER

9.1 Er den nye utilregnelighetsregelen en god regel?

Analysen ovenfor viser at den nye utilregnelighetsregelen både har styrker og svakheter. En svakhet er at regelen er begrepsmessig for snever.²⁰¹ At regelen forlater en lang tradisjon for et medisinsk prinsipp er en svakhet sett ut fra den historiske dimensjonen, fordi det svekker regelens forutberegnelighet.²⁰² Videre er det ut fra den komparative dimensjonen negativt at regelen er vagt utformet, sett i lys av kritikken som rettes mot den danske regelen.²⁰³ Derimot er det positivt at den nye utilregnelighetsregelen ikke er utformet på lik linje med den engelske regelen, ettersom landenes rettstradisjoner står i sterk kontrast til hverandre.²⁰⁴ Regelen har også styrker i at den sikrer stigmatiseringshensyn, og ivaretar rimelig- og rettferdighetshensyn. I tillegg er regelens fleksibilitet positivt på et såpass komplekst regelområde. Samtidig er det et problem at disse styrkene går på bekostning av andre hensyn som forutberegnelighet, likebehandling og maktfordeling.²⁰⁵ Det må derfor tas stilling til hvordan regelen skal vurderes samlet sett.

Etter oppgavens oppfatning er det sentralt at en god utilregnelighetsregel sikrer et godt begrepsmessig innhold. I tillegg må forutberegnelighetshensyn ut fra denne oppgavens perspektiv veie tungt fordi utilregnelighetsregelen regulerer et grunnleggende spørsmål om skyld. Selv om lovgiver bør forsøke å unngå unødig stigmatisering, bør ikke det medføre et lempet presisjonskrav.

Videre mener denne oppgaven at funksjonalitetshensynet fleksibilitet veier tungt, men det kan ikke trumfe effektivitets- og bevisshensyn. Spesielt ikke når lovgiver kan ta andre grep for å unngå en firkantet regelutforming, eksempelvis ved å tydeliggjøre utgangspunktene i

²⁰¹ Jf. punkt 8.2

²⁰² Jf. punkt 8.3

²⁰³ Jf. punkt 8.4

²⁰⁴ Jf. punkt 8.4

²⁰⁵ Se punkt 8.5.1 og 8.5.2

utilregnelighetsbegrepet slik det er gjort i den danske utilregnelighetsregelen, eller presisere tilstander som fritar for straffansvar som belyst i den historiske dimensjonen.

Det er også en fordel at den nye regelen sikrer rimelig- og rettferdighetshensyn og slik sett har noen praktiske fordeler. Etter denne oppgavens syn kan det imidlertid ikke veie opp for at regelen ikke tilstrekkelig ivaretar verken likebehandling- eller maktfordelingshensyn. Risikoen for ulik praktisering av lovens vilkår vil skape dårlig koherens i rettssystemet fordi distinksjonen mellom straffansvar og straffrihet blir flytende. En lovtekst der lovgiver i større grad definerer terskelen og hva som kreves av lovens vilkår vil gjøre utilregnelighetsspørsmålet enklere å praktisere for retten og samtidig verne mot risiko for vilkårlig maktmisbruk.

Samlet sett kan ikke den nye utilregnelighetsregelens sterke sider veie opp for regelens svake sider. Konklusjonen blir derfor at den kommende utilregnelighetsregelen i straffeloven § 20 annet ledd bokstav a ikke er en god regel for å regulere utilregnelighet ved psykisk lidelse.

9.2 De lege ferenda: hvordan bør utilregnelighetsregelen utformes?

Selv om den nye utilregnelighetsregelen har noen styrker, er det altså ikke en optimal regel. Spørsmålet blir da hvordan regelen bør utformes.

Analysen har vist at forutberegnelighet-, likebehandling- og maktfordelingshensyn står sentralt for å sikre grunnleggende rettssikkerhetsgarantier ved utformingen av en utilregnelighetsregel. I tillegg må visse funksjonalitetshensyn sikres, som blant annet effektivitet- og bevisshensyn. Spanningsforholdet til stigmatisering- og rimelighetshensyn kan avhjelpest ved å angi klarere bestemte tilstander, egenskaper eller mangler som kvalifiserer for utilregnelighet. Det vil være gunstig å innføre et skjønnsmessig vilkår for at regelen skal være i tråd med skyldprinsippet, men det bør samtidig settes klare retningslinjer for skjønnsutøvelsen.

Ettersom gjeldende utilregnelighetsregel er kritisert for å være snever og stigmatiserende samtidig som den nye utilregnelighetsregelen er for skjønnsmessig og rimelighetsorientert, foreslås det at lovgivende makt velger en løsning midt imellom gjeldende rett og den nye utilregnelighetsregelen. Det overnevnte tatt i betraktning, foreslås følgende utforming av en utilregnelighetsregel ved psykisk lidelse:

Lovbryteren er ikke strafferettslig ansvarlig dersom retten anser han på handlingstidspunktet

a) I en sinnstilstand som er sterkt preget av sviktende realitetsforståelse, forstyrret tenkning eller bristende funksjonsevne, at han er i en mental tilstand som er så uforskyldt avvikende fra samfunnets alminnelige virkelighetsoppfatning at det er urimelig å klandre vedkommende.

KILDEREGISTER

Norske lover

Lov 17. mai 1814 Kongeriket Norges Grunnlov (Grunnloven)

Lov 22. august 1842 nr. 12 om forbrytelser (kriminalloven) – opphevet

Lov 22. mai 1902 nr. 10 om straff (Alminnelig borgerlig Straffelov) – opphevet

Lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangen i straffesaker (straffeprosessloven)

Lov 17. januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)

Lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (Psykisk helsevernloven)

Lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff (Straffeloven)

Lov 21. juni 2019 nr. 48 om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet)

Lovvedtak 60 (2018-2019) Lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet)

Norske lovforarbeider

NOU 1990: 5 Om strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner – Straffelovkommisjonens delutredning IV.

NOU 2014: 10 Om skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern.

NOU 2020: 4 Om kriminalisering av deltakelse i og rekruttering til kriminelle grupper

Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) Om lov om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner).

Ot.prp. nr. 90 (2003–2004) Om lov om straff (straffeloven)

Prop. 154 L (2016–2017) Om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet)

Innst. O. nr. 34 (1996-1997) Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner).

Innst. 296 L (2018–2019) Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet).

Stortingets voteringsresultat, *Endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet)* 2019, <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/Voteringsoversikt/?p=69169&dnid=1> (lest 9. februar 2020)

Norske rettsavgjørelser

Rt. 2006 s. 970 A

Rt. 2012 s. 1211 U - ‘Bloggerkjennelsen’

RG 2012 s. 1153 (Oslo) – ‘22.juli-saken’

Litteratur

Andenæs, Johs., Georg Fredrik Rieber-Mohn og Knut Erik Sæther, *Alminnelig strafferett*, 6. utgave, Universitetsforlaget 2016

Backer, Inge Lorange, *Norsk Sivilprosess*, 1. utgave, Universitetsforlaget 2015

Backer, Inge Lorange, «Styrket Nordisk lovsamarbeid: Muligheter og utfordringer» *Nordisk ministerråd* 2018

Bernt, Jan Fridthjof og Synne Sæther Mæhle: *Rett, samfunn og demokrati*, 1. utgave, Gyldendal Norsk Forlag AS 2007

Frøberg, Thomas «De nye reglene om strafferettslig skyldevne» *Lov og Rett 2020*, s. 167-184

Gran, Bernt, *Hundreår med hodebry: Utilregnelighetens historie*, 1. utgave, Cappelen Damm AS 2015

Grøndahl, Pål og Ulf Stridbeck, *Rettspsykiatriske beretninger: Om sakkyndighet og menneskeskjebner*, 1. utgave, Gyldendal Norsk Forlag 2015

- Gröning, Linda «Hvordan skal vi avgjøre om alvorlig sinnslidelse innebærer utilregnelighet? Refleksjoner om lovforslaget i Prop. 154 L (2016-2017)» *Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice* 2017, s. 77-85
- Gröning, Linda, «Tilregnelighet og utilregnelighet: begreper og regler» *NOU 2014: 10 (Skylddevne, sakkyndighet og samfunnsvern)* 2014, s. 404-428
- Gröning, Linda «Utilregnelighetsregelens moderne historie» i *Rett i Vest. Festskrift til 50årsjubileet for juristutdanningen ved Universitetet i Bergen*, Johan Giertsen, Erling Johannes Husabø, Øystein L. Iversen og Berte-Elen Konow (red.), Fagbokforlaget 2019, s. 317-342
- Gröning, Linda og Jørn Jacobsen «Criminal Insanity in Norwegian Law: Theory in Practice - Introduction» *Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice* 2019, s. i-iii
- Gröning, Linda, Jørn Jacobsen og Erling Johannes Husabø, *Frihet, forbrytelse og straff*, 1. utgave, Fagbokforlaget 2016
- Gröning, Linda, Jørn Jacobsen og Erling Johannes Husabø, *Frihet, forbrytelse og straff*, 2. utgave, Fagbokforlaget 2019
- Kamber, Simon, «Psykisk syge lovovertrædere i et komparativt lys», *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 2013, s. 358-368
- Law Commission, *Criminal Liability: Insanity and Automatism: A discussion paper*, 2013
- Løvlie, Anders, «Criminal Insanity: Concepts and Evidence» *Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice* 2019, s. 78-96
- Malt, Ulrik, «ICD-10» i Store norske leksikon, 10. oktober 2019, <https://sml.sn.no/ICD-10> (lest 6. mai 2020)
- Malt, Ulrik Fredrik, Ole A. Andreassen, Eva Albertsen Mal, Ingrid Melle og Dag Årslund, *Lærebok i psykiatri*, 4. utgave, Gyldendal Norsk Forlag 2018
- Matningsdal, Magnus, *Straffeloven: Almennelige bestemmelser: Kommentartutgave*, Universitetsforlaget 2015
- Monsen, Erik, *Innføring i juridisk metode og oppgaveteknikk*, 1. utgave, Cappelen Damm 2012
- Morse, Stephen J, «Psyopathy and Criminal Responsibility» *Neuroethics* 2008, s. 205-212

Rosenqvist, Randi: «Ytring: Et lite klargjørende lovforslag» *Tidsskrift for Strafferett* 2018, s. 3-7

Ryssdal, Anders, «Advokatforeningens årstale 2007: Den allmenne rettsfølelse – veiviser eller villeder i strafferetten?» *Kritisk juss* 2008, s. 6-35

Skålevåg, Svein Atle, *Utilregnelighet: En historie om rett og medisin*, Pax forlag A/S 2016

Syse, Aslak «Strafferettslig (u)tilregnelighet juridiske, moralske og faglige dilemmaer» *Tidsskrift for strafferett* 2006, s. 141-175

Tande, Knut Martin «Individuelle Valg og vurderinger i rettsanvendelsesprosessen» *Jussens venner* 2011, s. 1-36